

MYKOLO LIETUVIO DEŠIMT ĮVAIRIAUS ISTORINIO TURINIO FRAGMENTŲ

APIE TOTORIŲ, LIETUVIŲ IR MASKVĖNŲ PAPROČIUS

Pirmasis fragmentas

Nors mes totorius laikome barbarais ir nuskurdėliais, bet jie patys didžiuojasi savo gyvenimo saikingumu ir savosios skitų¹ giminės senumu, tvirtindami, kad ji kilusi iš Abraomo ir niekad niekam nevergavusi, nors kitados ją yra niokoję Aleksandras, Darijus, Kyras, Kserksas ir kiti galingesnieji karaliai ir tautos. Šiandien jie pasidaliję į įvairias ordas, tai yra tautos: į rytus nuo mūsų kaimynų Perekopo totorių ir jų sąjungininkų Belgorodo ir Dobrudžos totorių, gyvenančių prie Moldavijos, esama dar galingų, perekopiškiams nedraugiškų ordų. Viena jų – nogajai, kita – Astrachanės, trečia – Užvolgio totoriai, gyveną anapus Tanajo upės, jų Volga vadinamos. Šioji orda yra Vengrijos nusiaubėjo chano Batijaus tėvynė; kitados ji valdė maskvėnus ir visus rusus, o dabar yra susijungusi su nogajais; toliau eina Kazanės, Kazokų, Bucharos, Samarkando ordos ir, sakoma, daug kitų. Jas pasidalinę dvylika valdovų, kaip Viešpats pažadėjo jų protėviui Izmaeliui (Gen, 17²), sakydamas, kad iš jo gimsią dvylika vadų ir kilsianti didelė giminė. Iš visų totorių giminių mus užpuldinėja vieni perekopiškiai; jie silpnesni už kitus, bet gyvena arčiausiai mūsų ir naudojami mūsų ištižimu, be to, jie įsikūrę parankioje vietoje, kur lengva pasislėpti. Iš tikrųjų perekopiškiai turi pačios gamtos įrengtą prieglaudą, nes dvi pelkėtos įlankos, kurių viena vadinama Meotide, tęsiasi nuo jūros į sausžemį maždaug per trisdešimt mylių, beveik vienodu atokumu viena nuo antros visu baru iš pat pradžios. Jų galai pasisuka vienas į kitą, ir tik neilgas sausumos tarpas neleidžia joms susiliesti. Šioje vietoje jas jungia perkakas su aukštu pylimu, kuriame yra vartai. Tai vienintelis įėjimas į tą šalį sausuma. Nuo to ir tvirtovė, kuri yra prie tų vartų, ir visas pusiasalis tarp tų įlankų mūsų vadinamas Parekopu (Perkasu). Sakoma, kad jis kitados buvo vadinamas Taurika, o jo gyventojai ir valdovai buvę Trapezundo graikai. Iki šiolei ten graikai yra išlaikę ir savo kalbą, ir tikėjimą. Pats pusiasalis yra prie Ponto jūros, kuri kitos pusės gyventojų vadinama Pontus Euksinus³. Nors šis pusiasalis dėl savo padėties savaime sustiprintas, tačiau garsios plačios įlankos, gilus perkakas ir aukštas pylimas bei galinga tvirtovė ne tokios jau baisios kliūtys, kurių neįveiktų bent kiek pramankštinta kariuomenė. Nuo Lietuvos paskutinių tvirtovių – Čerkasų ir Braclavo – ligi tų vienintelių Taurikos vartų keliaujama šešias dienas išvien lygiais ir žolės priaugusiais laukais, kur niekur nepasitaiko nei kalnų, nei girių, nei balų, nei sunkiai perbrendamos upės, išskyrus Boristeną⁴. Ir pati Taurika šiapus kalnų visur lygi, tik pajūris

¹ Skitais vadinamos pagoniškos giminės, gyvenusios VII a. prieš Kristų–pirmaisiais mūsų eros amžiais šiaurinėse Juodųjų jūrų pakrantėse. Tos giminės buvo labai įvairios, tačiau tarpusavyje daugiau ar mažiau giminingos. Daugiausia žinių apie skitus paliko graikų istorikas Herodotas (V a. pr. Kr.). Nors labai turtingą skitų kultūrą išaiškino archeologija, tačiau jau XVI a. apie skitus buvo kalbama beveik kaip apie legendinius žmones. Matyt, ir totoriai save kildino iš skitų.

² Pradžios knyga. (Red.)

³ Juodoji jūra.

⁴ Taip antikiniai laikai buvo vadinama Dniepro upė. Šį vardą iš tų laikų pasiskolino ir Renesanso rašytojai.

kalnuotas ir miškingas, ir ten įsikūrę senieji gyventojai graikai. Lygumos, kur gyvena totoriai, patogios ir lengvos žmonėms verstis, joje gausu javų, vyno, mėsos ir druskos. Druskos ten būna daug negiliuose ežeruose ir daubose: vasarą per karščius nuo tos druskos vandens paviršius sustingsta kaip ledas žiemą; jis toks skaidrus, jog kai kuriose vietose žiba kaip krištolas. Ir žemė, kartą suarta ir bet kaip suakėta, dosniai duoda visokių javų ir vynuogių. Smulkūs bei darbo gyvuliai ir žiemos metu lieka ganyklose, po plynu dangumi, ir jie nesunyksta. Net ir tie gyvuliai, kurie nuo darbų būna nusivarę ir suliesėję, išėję į laukus atsigauja nuo užsilikusios žolės, kanopomis atsikapstę ją iš po sniego, ir jaučiasi ne blogiau kaip pas mus geresnėse ganyklose arba po stogu. Mat ir klimatas čia žymiai švelnesnis, ir žemė, kur tik užnešta dumblu, riebi. Be to, čia auga ypatinga žolė, visada žaliuojanti ir nuostabiai maistinga, vadinama tipecu. Todėl pasakojama, kad senovėje ten būta tiek daug gyventojų, jog kai kurie to meto graikų miestai turėję po tūkstantį bažnyčių, ir kad dvasininkai buvę tokie išpuikę, jog vyskupai ir archimandritai raiti įjodavę į šventoves. Net ir dabar kai kurių miestų, nors ir labai nusmukusių, plotas ir griuvėsiai rodo, kokie didingi jie buvę kitados. Ypač išsiskiria tas, kurį mes vadiname Solhota, maskvėnai Krymu, o graikai kitados buvo davę Teodosijos vardą, ir senovės sostinė Korsunė, iš kur rusų tauta gavo krikštą ir krikščionių vardą, o paskui mūsų giminės žmonės, ją sunaikinę, paėmė didelį grobį. Todėl ir mūsų Kijevo bažnyčių akmeniniuose pamatuose, mozaikose ir inkrustacijose iki šiolei esama to grobio liekanų. Gniezno katedros durys taip pat iš ten. Sakoma, kad mūsų šeimoms taip nuniokojus Korsunę, Taurikos krikščionys, paskendę prabangoj ir išlepę, pasikvietė iš Užvolgio ordos totorių būrį, kad jie atsiteistų su mūsų žmonėmis. Šie totoriai pamažu ten įsigalėjo ir, kai skaičiumi išaugo ligi tikros tautos, išsirinko kunigaikščiu kažkokį savo kraujo žmogų Temir Kutlą ir pavadino jį chanu. Bet jų didybės protėviai, nugalėję šiuos chaniukus, graikų nelemtus vasalus, siūsdavo čia už valdovus savo pavaldinius totorius iš Lietuvos. Paskutinis iš Lietuvos pastatytų chanų Ač-Girėjus, gimęs prie Trakų ir amžinos atminties Vytauto pasiūstas ten valdyti, susilaukė Taurikoje sūnaus Mengli-Girėjaus. Iš Mengli-Girėjaus gimė dabartinis chanas Sahip-Girėjus ir jo vyresnieji broliai, prieš jį ten viešpatavę, – Machmet-Girėjus, Sadet-Girėjus ir Chas-Girėjus. Taip gavę iš savo protėvio garsingą vardą, dabar juo didžiuojasi visi jo ainiai, turėję savo rankose valdžią. Ir štai šitas Girėjų giminės medis, pasodintas čia tvirtos jų didybės prosenio dešinės, šiandien, atsidėkodamas už savo išaukštinimą, mums teikia daug rūpesčių. Nors Taurikoje įsigalėjo ateiviai ir jų valdžia, tačiau jos miestai – Mankupas, Kafa, Kerčė, Kozlevas ir kiti, – esantieji prie jūros kranto, išsilaikė nepriklausomi nuo jų ir tik maždaug prieš septynias dešimtis metų pakliuvo į rankas turkams, sustiprėjusiems dėl Konstantinopolio turtų. Nuo to laiko kiekvienas pavergtas graikas moka jiems pagalvės mokestį. Nors graikai žemdirbiai, vynmedžių ir gyvulių augintojai, nenuskurdę, ir daug kas iš jų dar turi sidabrinį indų, nes jie gyvena ramybėje ir pagal viešą teisingumą, palaikomą protingesnės pagonių valdžios, tačiau jų gyvenimas labai nemalonus, nes jie laikomi nevertais pagarbos. Mahometo tikėjimo valdovai su jais visiškai nesiskaito, nebendruoja, net nesiteikia palankiai pažvelgti į juos ir verčia dirbti pačius sidabrinį indų savininkus, ypač sekmadieniais ir net Velykų dienomis. Krikščionis čia neturi valdžios nei vergui, nei akiplėšiškiausiam sūnui, jeigu tas pasiskundžia vyresnybei savo tėvu. Net iš šeimos galvos atimamos visos teisės, jeigu tik kas praneša, kad jis ištaręs kokį žodį prieš pagonių tikėjimą arba bent juokais pakėlė pirštą prieš jį.

Taurikos pavyzdžio užtenka įsitikinti, koks nepastovus likimas. Juk kaip pasikeitusi jos gyventojų padėtis: pasilikę patricijų ainiai neteko garbės, laisvės ir moka pagalvę mahometonams, o vyskupai, kitados išdidūs Dievo bažnyčių niekintojai, dabar patys, paniekianti, nužeminti, šliaužioja prieš budelius totorius ir turkus. Jų miestai, kitados pertekę nesuskaitomais turtais, išdidūs, kupini linksmumo, prabangos ir triukšmo, dabar griūva ir daugelis jų visai tušti, o kiti net su žeme sulyginti

ir jų vaidai pamiršti. Juos valdo ne kilnūs krikščionys, nuo gimimo jais besirūpiną, o svetima pagonių giminė, vos neseniai pati ištrūkusi iš vergijos, vasalai, įgavę laisvę ir valdžią. Taurikoje totoriai taip išplito, jog karan siūncia maždaug trisdešimties tūkstančių žmonių kariuomenę; žinoma, paprastai į karą imami visi: ir piemenys, ir šiaip karui netinkami, bet tik pajėgią sėdėti ant arklio vyrai. Ten būdamas, savo akimis mačiau, kai chanas siuntė su savo sūnumi Vengrijon turkams į paspirtį kareivius; tada jų buvo suskaityta penkiolika tūkstančių. Nors į žygį traukė rinktiniai vyrai, bet jie buvo prastai ginkluoti, tik vos kas dešimtas ar dvidešimtas turėjo kardą arba strėlę, o šarvai pasitaikydavo dar rečiau; vieni teturėjo tik lazdas iš kaulo, kiti – iš medžio, tretį – tuščias makštis be kardų, o skydų ir dureklių ar panašių ginklų visai nesimatė. Jie niekad, traukdami į karą, neapsisunkina ginklais ir maistu, imasi tik trupučiuką džiovintų sorų arba sutrinto sūrio, taip pat nėra gurguolių, trukdančių kovoti. Tačiau visi kaip vienas nešasi po daug naujų diržų, ypač kai traukia į mūsų kraštus, mat tada jiems daug svarbiau pančiai mums rišti, negu ginklai gintis. Jie visados laiko daug kariškų žirgų, ir dauguma kareivių vedasi jų atsargai net po penketą. Galėdami dažnai mainyti arklius, jie staigiai užpuola, greičiau nužygiuoja savo kelią ir lengviau pabėga nuo vejančio juos prieš, keldami jam baimę pėdsakų gausumu, o patys su tiek žirgų nebijo nei nuovargio, nei alkio.

Kare jie narsiai atlaiko alkį, troškulį, nuovargį, nemigą, karštį, šaltį, darganas ir kitokius vargus. Iš tiesų į karo žygius jie visados traukia be vežimų ir maisto pertekliaus, tik, kaip minėta, su daugybe žirgų. Net žiemos metu jie be vargo ir sunkumo perjoja plačius be jokių kelių tyrlaukius, užpustytus gilaus sniego, nors suledėjęs sniego luobas ir drasko jų arkliams kanopas. Net žiemą, kai pučia šiaurės vėjai ir sraunios plačios upės baisiai užia nuo susigrūdusių ledų ir kada tikrai sunku per jas persikelti, jie be laivų greitai ir lengvai įveikia jas, be atodairos plaukdami arkliais, prigludę jiems prie karčių, o savo pūdus, padėtus ant medžių arba ant nendrių kūlelių, pririša arkliams prie uodegų. Mūšy jie kaunasi daug narsiau negu maskvėnai, nors esti prasčiau apsiginklavę. Pirmajame susirėmime jie visada stengiasi apsupti kairįjį priešininko sparną, kad parankiau būtų laidyti strėles. Taip pat dažnai jie ima bėgti, tačiau staiga sustoja, apsisuka ir netikėtai puola juos besivejantį priešą, kurio eilės jau esti pakrikusios. Taip patys būdami nuveikti, neretai pergalę atima tiesiog iš nugalėtojų rankų.

O kada jie grumiasi su mūsų kariuomene be jokios klastos ir karo gudrybių teisingame mūšy vyras prieš vyrą, tada mūsiškiai ima viršų, nors totorių būtų ir daugiau. Tą mes ne sykį esame patyrę, kovodami po jūsų didybės amžinos atminties gimdytojo pergalingomis vėliavomis. Iš tiesų, praslinkus vos penkiems mėnesiams po nelaimingo krikščionių su mahometonais mūšio, kuriame paskutinį kartą dalyvavo jūsų didybės pusbrolis karalius Liudvikas, tūkstantis penki šimtai dvidešimt septintais mūsų Viešpaties metais vasario pirmą dieną lygiuose laukuose prie Čerkasų ir Olšanicos upės mes negyvai užkapojome dvidešimt penkis tūkstančius Perekopo totorių, nors mūsų buvo ne daugiau kaip pusketvirto tūkstančio. Ir anksčiau, prie Kleoko, jie neteko apie dvidešimt septynių tūkstančių vyrų, kuriuos išguldė devyni tūkstančiai mūsiškių. Lygiai taip pat buvo ir kitose vietose: ir prie Davidogrado, ir prie Stirešino, Čečersko, Lopušnos ir plačiose Lebedino stepėse, ir prie Belaja Cerkvės, ir prie Sulos upės bei kituose mūšiuose. Kiek kartų šiame amžiuje tekdavo mums grumtis su jais, visada patirdavome, kad mūsiškiai stipresni už totorius. O prie Sokolo mūsų kariuomenė buvo jų nuveikta ne dėl to, kad jie buvo stipresni, bet dėl totorių suktumo ir vietos nepatogumo; mūsų kariuomenė buvo apsupta apgaulingai ją įviliojus į neseniai sudeginto miesto griuvėsius, kur buvo pilna visokių pavojingų kiaurymių – olų, rūsių, požeminių tuštumų. Po to, kai totoriai nusigabeno į Tauriką kruvinus mūsų kareivių šarvus, Girėjų giminė pirmą kartą pasišiaušė prieš mus. Ir vėliau prie Očakovo, nors mūsų kareiviai ten kovėsi taip pat narsiai ir net buvo nugalėję, bet dėl jų pačių neatsargumo pergalė atiteko nuveiktajam Oslam-Sultanui: mūsiškiai pasiuntė savo vadus į jo tvirtovę

deryboms, nes jie nežinojo, kad yra pasakyta: „Karo metu kas priešą klausia, ar tai apgaulė ar narsumas?“ Taigi mūsiškiai visuomet buvo stipresni už perekopiškius, išskyrus tik tuos atvejus, kai pastarieji griebdavosi suktumo, apgaulės ir kariškų gudrybių.

Totorių gyvenimas, kuriuo jie didžiuojasi, yra kaip senovės piemenų, kaip kitados aukso amžiuje šventųjų tėvų, iš kurių buvo renkami net žmonių vadai, karaliai ir pranašai. Jų vienas kažkada yra pasakęs: „Iškėlė mane Viešpats, kai vaikščiojau paskui avių kaimenę“. Iki šio laiko totoriai šitaip gyvena, įganydami savo kaimenes ir varinėdami jas iš vienos stepės į kitą. Jokių kiemų ir namų jie neturi, išskyrus tik kilnojamas palapines, supintas iš žilvičių ir nendrių ir apdangstytas veltiniais, šiaudų plaušiniais ir meldų pynėmis. Susodinę į jas žmonas ir vaikus, jie tas palapines dideliuose vežimuose vežiojasi su savimi. Žemės jie nedirba, nors būtų ir derlingiausia, tik naudojasi jos vaisiais, kurie auga savaimė, ir žole, reikalinga gyvuliams. Todėl, sekdami Saliamono patarimu, jie maitinasi pienu be duonos ir augalu, vadinamu cycera, yra blaivūs ir taupūs, mat jiems ir įstatymai draudžia gerti vyną ir valgyti kiaulieną. Ir nors jie valgo kitų smulkių gyvulių ir galvijų mėsą ir net arklieną, bet tą daro tikrai svetur; savo krašte jie valgo tik išgaišusius gyvulius arba tokius, kurie gali pastipti, kitaip sakant, tausoja savo gyvulius, nes kaimenės yra jų pragyvenimo šaltinis. Jokio nuosavo nekilnojamo turto jie neturi, išskyrus šulinius, bet ir jie priklauso kiekvienam giminės nariui. Jie net nelabai rūpinasi įsigyti ir kilnojamo turto, išskyrus kasdien vartojamus menkos vertės indus bei jojimui ir karui reikalingus įnagius. Tik šiais dalykais jie uoliai domisi, o kitų paprastų darbų jie neišmano ir net laiko netinkamu ir negarbingu daiktu, jei darbo imasi laisvas žmogus, kurio pareiga esanti su kuo didžiausiu atsidėjimu tarnauti savo tikėjimui ir ginklu jį platinti. Tačiau ir tokiame laukiniame gyvenime jie neranda vertingesnio dalyko už santūrumą ir ištvermę, ir visi gyvena be pertekliaus ir be kraštutinio stygiaus, kaip kad pasakyta Šventajame Rašte: „Moku būti sotus ir alkti, ir būti visko pilnas, ir skurdą kęsti“, arba: „Kas daug turėjo, nepadaugino, kas mažai turėjo, nesumažino“. Taip dabar yra ir tarp tų barbarų: niekas iš viskuo pertekusių nepaspringsta nuo apsirijimo ir niekas iš vargančiųjų nemiršta badu ir nežūsta nuo šalčio, taip pat niekas neelgetauja, nors ir kenčia didelį stygių. Iš tiesų retai tarp jų rasi lėbautoją, taip pat retai užtiksi ir badmirį, elgetą, apgaviką, svetimo turto siurbėją, bylininką, neteisingą teisėją, suktą liudininką, priesaikos laužytoją, vagį ar žmogžudį. Todėl jiems nėra nė mažiausio reikalo krimstis iš rūpesčio, kaip apsaugoti savo daiktus, nei laikyti namuose paruoštus ginklus patiems apsiginti. Nešiotis su savimi ginklą keleiviams jų krašte yra laikoma nelemtu ir neleistinu dalyku. Tarpusavyje jie šventai saugo taiką ir teisingumą, atiduodami kiekvienam visa, kas jam priklauso; jie neskriaudžia kitų žmonių, mokėdami teisėjams ir šiaip valdžios žmonėms dešimtinę, nes tie stambeldžiai žiūri į teisėjų pareigas ne kaip į būdą pasipelnyti, bet kaip į Dievui malonų dalyką. Net ir pats teismas ten laikomas ne pasaulietiniu, o dvasiniu dalyku, teisdarystę vykdo dvasininkai, vadinami kadijais, jie įšventinami pagal jų tikėjimo papročius ir duoda ypatingą priesaiką. Be to, teisėjais renkami žmonės, mažiausiai geidžią žemiškų dalykų, dėl kurių dažniausiai tenka teisti kitus. Ir kad greičiau įvyktų teisingumas, teismas nepaiso išsisukinėjančių vilkintojų gudravimo ir besibylinėjančių jų šmeižtų. Jei kaltinamasis, kurio drabužių kraštą palytėjo kaltintojas, taip šaukdamas jį tieson vengia tuojau pat stoti į teismą, jo kaltumas jau laikomas įrodytu, ir jis tučtuojau mušamas lazdomis, kaip numatyta Dievo įstatymų.

Teisme nepriimami kaltintojais arba liudytojais tie asmenys, kurie nėra pakankamai tobulai susipažinę su įstatymų reikalavimais ginantis, arba tie, kurie yra pastebėti ragavę vyno arba turį kitą kurią ydą. Tam pačiam teismui, tai yra kadijaus teismui, priklauso visi be išimties: ir didikai, ir vadai, ir prasti žmonės, jie visi laikosi tų pačių įstatymų, išskyrus patį vyriausiąjį kunigaikštį, kurio didybei atiduodama didesnė negu žmogui pagarba. Lygybės jie laikosi ir savo drabužiais, ir gyvenimo būdu. Jiems yra dieviškojo įstatymo laužymas ir nusidėjimas, už kurį baudžiama net lazdomis, jei kas,

nepaisydamas protėvių ar senovės įpročių, išsiskiria iš savo tautos žmonių ar drabužiais, ar juosta, ar kepure, ar ilgais plaukais, taip pat kas savo valgį suvalgo patsai vienas, nesidalindamas su kiekvienu esančiuoju arba jei šeiminingas ima valgio anksčiau, dar nepadėjus jo į vidurį, nesupjausčius į gabalėlius ir rūpestingai nesumaišius taip, kad kiekvienam esančiųjų tektų po vienodą gabaliuką. Ir kelionės metu jie ne tikrai iš vieno maitinasi, bet dargi skuba vienas per kitą patarnauti vyresnio amžiaus arba silpnesnės sveikatos žmogui.

Namuose jie svečių arba šiaip pakeleivingą, kad ir nepažįstamą, vaišina ir duoda nakvynę, tačiau nuošaliai nuo savo palapinių, nes, jų supratimu, nedera savo žmonas rodyti ne tik svetimam žmogui, bet net draugui ir kartais labai maloniam svečiui. Jas, nelaimingas, jie laiko uždarytas kuo toliausiai nuo svetimų akių; dėl jų tamsumo jos nebūna ne tik prie svečių, bet joms neleidžiama net į šventovę eiti, ir jos visai neišmano, kaip elgtis viešose vietose. Joms užkraunama siūti drabužius ir avalynę, bet ne prieš jų pačių norą. O vyrai nesitenkina viena pačia, bet, senų žmonių įpratimu, didžiuojasi, juoba kad ir jų tikėjimas tai leidžia, jog kiekvienas gali turėti po keturias žmonas ir prie kiekvienos jų po dešimt sugulovių. Ir kad atrodytų tobulesni, jie renkasi žmonas ne pagal turtingumą ir jų kūno gražumą, o tuokiasi su jomis, iš anksto visai nė nematę jų savo akimis, tačiau patyrę apie jų būdą ir įpročius. Taip pat jie nevengia vesti savo vergių, paimtų nelaisvėn ar nupirktų. Todėl jų žmonos moterystėje yra ištikimos, klusnios, sutaria tarpusavyje ir nepavydi savo vyrams sugulovių. Jos taip pat yra drovios, tarp jų negirdėtas daiktas neištikimybė, kuri, beje, laikoma baisiu nusikaltimu, už ją baudžiama mirtimi. Maža to, tie barbarai supranta, jog išganingiausias dalykas tautoms yra drąsa ir karo menas ir jog drąsa gimsta grumiantis su sunkumais, tad jie, paniekinę išlepimą ir pramogas, jau nuo mažens gyvena sunkiomis sąlygomis ir daug jodinėja bei mankština, norėdami priprasti prie karo dalykų. Apskritai jie nuo pat kūdikystės jau sodinami ant žirgo ir nuo jo nenulipa net sulaukę senatvės. Net perkaršę seniai ir ligonys, gėdydamiesi išlepimo ir gailėdami arklių, vengia naudotis vežimu. Žirgus jie taip tausoja, kad net jų didikai, kuriuos už tėvynės sienų lydi po šimtą raitų tarnų, savo tėvynėje jodinėja tikrai vieni.

Jų moteriškės, kad ir pačios garbingosios ir net artimos chanui, turinčios teisę lankytis valdovo rūmuose, nesidrovi važiuoti vienu jaučiu arba, jei vežimas didelis, dviem, nors jos, būdamos namie ir sėdėdamos uždarytos, būtų apsikrovusios auksu ir brangiais akmenimis. Kinkyti vežiman kad ir menkiausią arklį laikoma nuodėme, tikėjimas neleidžia to net ir tam iš jų, kas savo arklidėse turi po tūkstantį žirgų.

Tų žmonių gyvenimas yra atsilikęs ir iš viso paprastiems žmonėms kietas, šiurkštus, tačiau jų chanai, nepaisydami savo tautos santūrumo, gyvena ištaigingai. Pavyzdžiui, dabartinis Perekopo valdovas, pavedęs karo reikalus savo sūnums, pats su pasimėgimu atsideda pramogoms savo žmonių haremuose, kurių viename, esančiame labai vaizdingoje vietoje, yra puikus sodas su gražiais įrengimais, gera priežiūra, pilnas įvairių žolynų ir medžių, grakščia tvarka susodintų pulkeliais po penkis. Tame savo rojuje jis priiminėja net svečius, keldamas jiems brangias, prašmatnias puotas; jis pats, lyg rodydamas turtams panieką ir neapykantą, valgo iš medinių ir molinių indų, nors būna atsigulęs ant paauksuotų minkštų pagalvių ir alkūnėmis bei kojomis atsirėmęs į sidabrinį stalą, ant kurio sustatytos auksinės, brangiais akmenimis papuoštos taurės, mėgaujasi skaniausiais valgiais ir gėrisi styginių instrumentų – cimbolų, barškučių, dūdelių – muzika, dainomis ir kitais linksmais niekniekais. Puikuodamasis savo prabanga, jis tariasi, kad visai tautai nuo daug ko susilaikant, pats gali gyventi kuo plačiausiai.

Totorių giminės gyvena pagal Šventąjį Raštą, kuris sako: „Vyno negersite, namų nestatysite, javų nesėsite, vynmedžių nesodinsite, o gyvensite palapinėse, kad išsilaikytumėt ilgus metus ant žemės“. Taip jie ir gyvena „ant žemės“ ilgus metus, laisvi, nemokėdami prievolių, nebijodami galutinio

išnykimo. Paniekinę pramogą ir neturėdami jokios pastovios, nekilnojamos ir kariauti trukdančios nuosavybės, jie visą savo mantą vežiojasi visur, kur tik kraustosi. Būdami klajokliai, svarbiausiu turtu jie laiko kilnojamus daiktus – keliaujančias su jais gyvulių bandas ir net vergus.

Perekopiškių totorių gyvulių bandos gausėja iš didelio vislumo, o vergus jie imasi iš belaisvių, pagrobtų svetimose žemėse, ir pastarosios mantos jie turi daug daugiau negu gyvulių, tiek, kad vergus jie gausiai pardavinėja svetimoms šalims.

Kai iš kitos Juodųjų jūrų pusės ir iš Azijos atplaukia laivai, atveždami totoriams ginklų, drabužių ir žirgų, tai atgal jie grįžta visada prikrauti vergų. Visos jų rinkos ir vietos, kur yra muitinės, garsios tikrai šiomis prekėmis, nes vergų jie visuomet turi po ranka ir prekybai, ir užstatui, ir dovanoms. Kiekvienas jų, nors ir neturėdamas jokio vergo, bet kadangi jodinėja raitas ir visuomet gali šio turto įsigyti, sutartyse pasižada bet kuriam savo skolintojui atsilyginti paskirtą dieną už drabužius, ginklus ir gyvus arklius taip pat gyvais, bet ne arkliais, o žmonėmis, ir dargi mūsų kraujo. Ir tokiais pažadais pasikliaujama, tarytum jie savo garduose ir kiemuose visada turėtų uždarę mūsų žmonių, šitai dėl ko vienas žydas, muitinės viršininkas, prie garsiųjų Taurikos vartų, matydamas tolydžio varant nesuskaitomą daugybę belaisvių, klausinėjo mūsų, ar dar yra žmonių mūsų kraštuose ir iš kur tiek daug jų imasi. Tie niekšai visuomet turi pasitiekę tos mantos ne tikrai prekybai su užsieniu, bet ir namų reikalams, kad turėtų į ką nukreipti savo nuožmumą ir kuo pažaisti.

Iš šių nelaimingųjų stipresniems vyrams, jeigu jie neiškastruojami, nupjaustomos nosys ir ausys ir ant veidų ir kaktų išdeginami ženklai. Su grandinėmis ant kojų ir su kilpomis ant kaklo, jie dieną verčiami darbus dirbti, o naktį uždaromi tamsiojon. Nors jie ir labai išsekę, bet maitinami pastipusių gyvulių mėsa, ir taip supuvusia, kad joje knibždėte knibžda kirmėlės ir ja šlykštisi net šunys.

Putlesnės moterys laikomos gašlumui tenkinti, o kai kurios, išmokytos artistiškumo, puotose linksmina svečius dainomis, skambindamos lyromis, ir šokiais. Pagrobtos iš kilmingesnių mūsų giminės šeimų ir gražios moterys vedamos į Talasiją (haremą) tam rojaus gyventojui.

Taip pat tie žmonės teikia ir kitokių reginių, būtent: parduoti tuos nelaiminguosius veda į tokią rinką, kur būna daugiau žmonių, sustatę vieną paskui kitą kaip skrendančias gerves ir surakinę už kaklą po dešimt. Jie parduodami ištisomis dešimtimis varžytynėse. Varžytynių metu jų prievaizdas garsiai šaukia, kad tai nauji vergai, prasčiokai, negudruoliai, neseniai paimti iš karaliaus žmonių, ne iš maskvėnų, nes vergai iš maskvėnų, kaip klastingi ir apgavikai, ten laikomi pigesniais. Šios prekės Taurikoje įkainojamos dideliu sumanumu, ir užsienio pirkliai brangiai už jas moka, o patys parduoda jas dar brangiau tolimesnėms ir juodesnėms tautoms: saracėnams, persams, indams, arabams, siriečiams ir asiriečiams, nes kai kurie jų čia godžiai ieško vergių vedyboms, tačiau elgiasi su jomis be smurto ir užgauliojimo, laikydamiesi Viešpaties įstatymų. Ir dabartinio turkų imperatoriaus mylimiausioji žmona, jo pirmutinio sūnaus ir įpėdinio motina, pagrobta iš mūsų krašto. Taip pat ir Perekopo Sahip-Girėjus yra gimęs iš krikščionės ir dabar turi žmoną krikščionę. Ir visi tų tironų ministrai, eunuchai, raštininkai ir ypač kariai janičarai, kurie jau iš mažens būna mokomi karo meno ir drausmės ir iš kurių pasirenkami vadai ir baronai, yra mūsų krikščioniško kraujo. Ir todėl, kai ten perkami vergai, apžiūrimi ne tik išviršiniai kūno sąnariai ir dantys, kad nebūtų reti ir pajuodę, bet ir slaptesnės kūno dalys, ir, radus kokį apgamą, gumbą, randą ar kitą kokią paslėptą ydą, pirkinys tuoj gražinamas. Tačiau, nepaisant tokio pirkėjų priekabumo, apsukrūs pirklių agentai ir supirkinėtojai vis vien sugeba juos apgauti. Jei belaisvių būriuose pasitaiko dailesnių berniukų ir mergaičių, jų neveda tuojau į rinką, o gražiai juos laiko, atpeni, apvelka šilkais, ištrina raudonais ir baltais tepalais, kad daugiau pritrauktų pirkėjų ir brangiau parduotų. Už mūsų kraujo gražesnes ir nelytėtas merginas kai kada ten imama tiek aukso, kiek jos pačios sveria. Labai dažnai gražūs vergai, rūpestingai prižiūrėti ir dar pagražinti, čia pat, kur būna perkami, parduodami kitiems didesne kaina, gaunant nemažą pelno.

Tai daroma visuose to pusiasalio miestuose, ypač Kafoje. Atsitinka, kad supirktųjų nelaimingų amonių būriai būna vedami iš rinkos stačiai į laivus. Turėdama patogesnę jūros uostą, toji nepasotinama ir nelemta Kafa yra ne miestas, bet mūsų kraujo bedugnė.

Kada tie keliauninkai, sustoję ant jūrų kranto, prieš sulipdami į laivus išvydo, kaip mes su gailėsčiu žiūrime į jų likimą, vienas jų, mano pažįstamas, iš to paties, kur ir aš, krašto, lyg mūsų nuliūdusio veido paskatintas, žiūrėdamas į mane, tarė visų savo bendrakeleivių vardu: „Jau nėra ko, mielas broli, gailėti mūsų, ištremiamų iš tėvynės ir keliaujančių į svetimus kraštus. Nors mes leidžiamės į tą liūdną ir rūščią kelionę, paliekam malonią tėvų žemę, išvažiuojam ten, iš kur niekad nebesitikime grįžti, ir, toldami nuo tėvynės sienų, kasdien vis didesniu gimtosios žemės ilgesiu degsime, tačiau tą neišvengiamą likimą mums reikia pakelti juo kančiau, nes mes esame ne vieni, keliaujame su savo draugų būriais, o čia, Taurikoje, paliekame ne geresnės būklės mūsų bendro likimo draugus su išdegintais ir išbadytais ženklais ir net sužalotais veidais. Ne linksmesnis likimas, kaip mes gerai žinom, ištiko ir mūsų artimuosius tėvynėje. Mes matėme ten juos žudomus, kapojamus, matėm ant žemės išmėtytus jų kūno sąnarius ir galvas, jų drebančias širdis, sviedžiamas į ugnį, matėme jų plaučius, kai žiaurus priešas, perskrodęs jiems pilvus, plėšė iš šiltų vidurių jų tulžis burtams ir tulžies skystimą tepalams. Tiesa, ir mums būtų buvę daug geriau, jeigu mes, iškentę tokias ir kartais dar baisesnes kančias, būtume drauge žuvę savo tėvynės dievų ir dvasių akyse, neatskirti nuo mūsų šventybių ir prosenių kapų. Ir mūsų kūnai būtų buvę daug laimingesni negu dabar, net jeigu jie, su apkapotais sąnariais, su išleistais viduriais, būtų buvę laukinių žvėrių sudraskyti ir suėsti. Bet kadangi nepermaldujamas likimas, kurio reikia klausyti ir kurio neįmanoma išvengti, mums to pavydėjo, skirdamas mums šiuos nuožmius pasityčiojimus, tai dabar kuo mažiausiai pagelbės mums tas jūsų susirūpinimas ir gailėsysis. Mums verčiau reikia bijoti, kad jūsų neištiktų toks pat likimas, t. y. kad jums kada nors netektų lipti į šiuos laivus ir kad pagaliau visa mūsų giminė neišnyktų, taip dažnai diena po dienos žūstant jos augintiniams. O to iš tikrųjų labai reikia bijoti, jeigu jūs ilgiau neatsisakysit savo taip pragaištingų papročių, kurių dabar laikotės ir kurie jus nuolat traukte traukia į pražūtį. Todėl jei dar jauti kiek tėvynės meilės ir ištikimybės valdovui ar dievobaimingumo, tai tavo pareiga pranešti valdovui ir pagaliau visiems tiems, kuriems tat reikia žinoti, apie tą gresiantį pavojų, kurį tu pats permanei, pamatęs čia žmonių gyvenimą. Jeigu neturi daugiau dėl ko stengtis, tai bent tepaskatina tave tai kuo uoliau padaryti tikras tikėjimas ir meilė Dievui, kurio vardu mes, nelaimingieji, tik dabar iš tiesų supratę, kas yra tėvynė ir meilė, maldaujame tave, kad ta tėvynė, kurios esam netekę, gautų iš mūsų bent šį paskutinį meilės šauksmą“. Sulig šiais žodžiais jį, sunkiai bealsuojantį, stipri virvė patraukė laivan, mat jau lipo jo dešimtinė, ir, laivui išplaukus į atvirą jūrą, jis dingo, palikdamas mums tik savo trumpą testamentą.

Pirmojo fragmento pabaiga

Šis tas skaitytojui

Po šio einančiuose tomuose Mykolas vien tik skundžiasi sugedusiais savo tautos papročiais, sakydamas, kad už juos nesą pražūtingesnio priešo ir jį reikia pirmiausia išguiti. Toliau jis nori, kad tie papročiai būtų pataisyti, ir nurodo priemones. Tačiau mes, palikę šios rūšies nusiskundimus, kurių apstu ir kitose tautose, susipažinkime tik su tuo, kas liečia gyvenimo mokytoją – istoriją.

Antrojo fragmento ištrauka

Maskvėnų ir totorių jėgos daug menkesnės už lietuvių, bet jie pranoksta šiuos savo darbštumu, taupumu, santūrumu, drąsumu ir kitomis dorybėmis, kurios padeda tvirtą valstybėms pamatą. Iš šių dorybių totoriai turi didelę naudą, jie gali pasidžiaugti išsivare iš mūsų daugybę gyvulių; kadangi šių laikų aplinkybės to reikalauja, jie numaldomi dar kas metai jūsų didybės dovanomis lyg draugai ir sąjungininkai, juo labiau kad lietuviai ir seniau su jais sudarinėdavo sutartis. Jie nuolat jodinėja raiti, kariauja be vežimų, turi daug arklių iš svetimų kraštų ir neturi miestų, kuriuos reikėtų saugoti. Maskvėnai gauna kiekvieną pavasarį iš nogajų ordos daugelį tūkstančių tinkamiausių karui žirgų mainais už apdarus ir kitus pigius daiktus. O mums Trakijos turkai siunčia už didelę kainą paskutinės veislės arklius, senus, nuvarytus, suliesėjusius, su kokiomis nors slaptomis ligomis, nes jų religija laiko nusikaltimu pardavinėti krikščionims sveikus arklius lygiai kaip ir ginklus; mūsų proseniai tenkindavosi vietinės veislės arkliais, ir jie visuomet karan eidavo su ietimis, skydais, šarvais ir su maišeliu miltų. Kilmingtonos lietuvių moterys į bažnyčią arba viešnagėn važiuoja kariatomis, vadinasi, sūpuojančiais vežimais, pakinkytais šešetu ar aštuonetu tos pačios spalvos arklių, tuo tarpu skitas nebaudžiamas išsivaro iš Lietuvos tiek pat diržais surištų žmonių.

Priešingai, totoriai, nors labai daug arklių turi, neleidžia jų kinkyti vežiman net savo kunigaikščienei vežti.

Turkai ir kiti saracėnai, penkis kartus per dieną šventykloj melsdamiesi, nusiauna ir prausiasi šaltu vandeniu net gėdingas kūno dalis. Jie, taip pat totoriai, maskvėnai, livonėnai ir prūsai, būdami taupūs, nuolat dėvi tuos pačius apdarus, o mes jų turime ir įvairių, ir brangių.

Totoriai dėvi ilgas tunikas, be klosčių ir raukšlių, patogias joti ir kautis, ir lengvas baltas smailas kepures, siuvas ne paradui. Išsirikiavę būriais, jie dėl kepurių aukštumo ir baltumo atrodo įspūdingesni ir priešams baisesni. Šalmus jie dėvi paprastai labai retai. Maskvėnai taip pat pamėgdžioja šią gudrybę. Kepurės daromos iš avies vilnos, dažnai plaunamos, jos ilgai išsilaiko, o nusipirkti jas galima už vieną grašį.

Nors tik vieni maskvėnai turi daug sabalų ir kitų šios rūšies žvėriukų, tačiau paprastai patys jie brangių kailių nenešioja. Siunčia tuos minkštus daiktus Lietuvon išlepėliams už auksą. Todėl savo aukštas smailas vilnones kepures jie puošia auksinėmis plokštelėmis ir brangiais akmenimis, kuriems nekenkia, kaip kad sabalams, nei drėgmė, nei saulė, nei kandys.

Trečiojo fragmento ištrauka

Maskvėnai labai vengia visokių prieskonių, net per velykines puotas tenkinasi tik neišvalyta druska, garstyčiomis, česnakais, svogūnais ir savo žemės vaisiais; taip elgiasi ne tik paprasti žmonės, bet ir didikai, ir vyriausiasis jų vadas, mūsų pilių grobikas, kuris giriasi jų užėmęs per septyniasdešimt tris⁵.

Ant kunigaikščio puotos stalo tenai tarp aukso indų ir vietinių valgių atskiruose induose padedama pipirų, bet nevirtų. Tačiau jų niekas nepaliečia. O lietuviai maitinasi prabangiais iš tolimų kraštų

⁵ Kalbama apie Okos žemupio ir kitas rusų žemių kunigaikštystes ir pilis, kurios XV a. priklausė Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei arba buvo jos įtakoje. Vienos jų XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje, kuriantis rusų centralizuotai valstybei aplink Maskvos kunigaikštystę, buvo prijungtos prie šios valstybės taikiai keliu, kitos – karais.

atvežtais valgiais ir geria daugelio rūšių vyną. Dėl to atsiranda įvairių ligų. O maskvėnai, totoriai ir turkai, nors jų kraštuose ir auga vynuogės, patys vyno negeria, o parduoda jį krikščionims ir už gautus pinigus perkasi karui reikalingų įnagių. Jie įsitikinę, kad Dievui daro malonų darbą, liedami krikščionių kraują.

Perekopo totoriai taip pat vengia prieskonių, jie geria pieną ir šulinių vandenį, kuris Taurikos laukuose dažniausiai būna kartus: tyro vandens jie gauna retai, kai jo randa labai giliai žemėje.

Mūsų proseniai vengė svetimų kraštų gėrimų ir valgių. Blaivūs ir taupūs, jie garbės ieškodavo kare, o pramogų jiems teikdavo ginklai, arkliai, daugybė tarnų, tokių, kokiais džiaugiasi Marsas, ištvėringų ir veiklių. Atremdami svetimas tautas, jie savo valdžią plėtė nuo vienu jūrų iki kitų ir priešai jų kraštą vadino Chorobra Litwa (Narsioji Lietuva).

Lietuvos miestuose jokių įmonių nėra tiek daug, kaip alaus ir degtinės bravorų. Šiuos gėrimus nešasi žmonės, eidami į karą ir melstis. Žmonės į juos taip įjunkę namie, kad vos tik karo žygyje atsigeria nepriprasto gėrimo – vandens, kaipmat miršta nuo dieglių ir dezinterijos. Kaimiečiai, pametę ūkio darbus, renkasi į smukles. Ten jie praleidžia dienas ir naktis, begerdami ir savo gudrumu prisijaukindami meškas, kad šios, šokdamos pagal birbynę, linksmintų juos. Dėl to atsitinka, kad žmonės, išgaišinę savo turtą, nenorėdami kęsti bado, ima vagiliauti ir net plėšikauti. Šitokie atsitikimai tokie dažni, kad bet kurioje Lietuvos srity už šiuos nusikaltimus per mėnesį daugiau žmonių nubaudžiama mirtimi negu per šimtą ar du šimtu metų visose maskvėnų ir totorių provincijose, kur girtuokliavimas draudžiamas.

Totorius, tik paragavęs vyno, gauna aštuoniasdešimt lazdu ir turi sumokėti tiekos pat monetų baudą. O Maskvoje niekur nėra smuklės, nes jei nors vienas vyno lašas randamas pas namų šeimininką, tai namai sugriaunami, turtas atimamas, šeima ir kaimynai išplakami, o jis pats įmetamas ligi gyvos galvos į kalėjimą. Su kaimynais žiauriai elgiamasi dėl to, kad jie įtariamai žinoję apie šį bjaurų nusikaltimą ir laikomi šia yda taip apsikrėtę.

O mūsiškius gėrikus žudo ne valdžia, bet pats nesusilaikymas arba begeriant kilusios muštynės, kur neapsieinama be ginklų. Diena prasideda su degtine. „Vyno, vyno!“ – šaukiama dar lovoje.

Tuos nuodus geria vyrai, moterys, jaunikaičiai gatvėse, aikštėse ir pakelėse. Jais užsinuodiję, jie negali po to nieko daugiau daryti, kaip tik miegoti, ir kas vieną kartą įprato į šią blogybę, tam aistringas noras pasigerti nuolat didėja. Nei žydai, nei saracėnai neleidžia, kad kas nors jų tautoje mirtų iš skurdo – toks gailestingumas įsigalėjęs tarp jų. Niekas iš saracėnų nedrįsta suvalgyti bent kąsnelio, pirma jo nesutrupinęs ir nesumaišęs su kitokiu maistu, kad kiekvienam iš esančiųjų valgio tektų po lygiai.

Dėl to, kad maskvėnai susilaiko nuo girtuokliavimo, jų miestai garsūs įvairiais darbščiais meistras, kurie, siūsdami mums medinius dubenis ir lazdas seniems ir girtiesiems pasiremti, balnus, kardus, pakinktus ir įvairius ginklus, atima iš mūsų auksą.

Seniau maskvėnai buvo tokioje Užvolgio totorių vergijoje, jog kas metai į Maskvą atvykstantį chano pasiuntinį ir duoklių rinkėją pats kunigaikštis pasitikdavo už miesto vartų ir, laikydamas jo arklių už apynasrio, pėsčias vedavo raitelį į kunigaikščio rūmus ir čia visaip jam patarnaudavo. Pasiuntiniui atsisėdus į kunigaikščio sostą, jis klūpsčiomis išklausydavo totorių reikalavimų. Todėl ir šiandien Užvolgio totoriai ir iš jų kilę perekopiškiai maskvėnų kunigaikštį vadina savo cholopu, tai yra vergu. Bet dabar tai neturi pamato, nes iš šios tironijos juos išvadavo Ivanas, nūdien valdančio Ivano Vasiljevičiaus⁶ sūnaus senelis, sugražinęs savo tautą į blaivumą ir visur uždraudęs karčiamas. Be to, jis

⁶ Kalbama apie carą Ivaną III (1462–1505), jo sūnų Vasilijų III Ivanovičių (1505–1533) ir anūką Ivaną IV Vasiljevičių (1533–1584), su kuriais Lietuvos valdovams teko kariauti dėl rusiškų žemių ir dėl Livonijos.

praplėtė savo viešpatiją, į savo valdžią paėmęs Riazanę, Tverę, Suzdalį ir kitas gretimas kunigaikštystes.

Tas pats kunigaikštis tuo metu, kai Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras kariavo Prūsiose prieš kryžiuočius už savo karalystės žemes ir kai mūsų tauta buvo nugrimzdusi prabangon, atėmė net Lietuvos sritis: Naugardą, Pskovą, Severską ir kitas, prijungdamas jas prie savo tėvonijos. Kaip tėvynės išvaduotoją ir jos padidintoją, saviškiai žmonės jį išaukštino, paskelbdami šventuoju didvyriu. Ir savo sostinę jis pagražino mūrine pilimi, o savo rūmus skaptuotais akmenimis, sekdamas Fidijo meną; kai kurių savo koplyčių kupolus jis paauskavo. Ir jo sūnus Vasilijus, laikydamasis tokio pat blaivumo ir griežtų papročių, prijungė prie savo tėvonijos atimtas iš mūsų tūkstantis penki šimtai keturioliktai metais liepos mėnesio paskutinę dieną dėl Mykolo Glinskio išdavystės Smolensko pilį ir sritį.

Ir savo sostinę Maskvą jis padidino, pastatydinęs joje mūsų samdytų kareivių rankomis Nalevkų kaimą ir davęs jam vardą, pasityčiojantį iš mūsų į girtuokliavimą linkusia tauta, nes „nalei“ reiškia „įpilk“. Panašiai ir jo sūnus, kuris dabar viešpatauja, nors ir nustojo mūsų naudai vienos pilies, bet tuo pačiu laiku pastatė mūsų krašto žemėse tris pilis – Sebežą, Veližą ir Zavoločę. Totoriams jis niekuo nenusileidžia, nors kitados buvo jų vergu. Savo žmones jis laiko blaivybėj, laisvę saugoja ne minkšta gelumbe ir ne žvilgančiu auksu, bet kardu. Jo žmonės visada ginkluoti, pilyse nuolat stovi kaskart stiprinamos įgulos, taikos jam nereikia maldauti, jėgą atmuša jėga, totoriams jo tauta prilygsta ir santūrumu, ir blaivumu, jų sumanumą palaužia savo sumanumu, kaip kad mūsų didvyris Vytautas.

Ketvirtojo fragmento ištrauka

Totoriai mus pralenkia ir teisingumu, nes kaipmat atiduoda kiekvienam, kas jam priklauso, o mūsų teisėjai ima iš nekalto ieškovo dešimtąją dalį daikto, dėl kurio teisiama. Šitas teisėjo atlyginimas vadinamas „peresudu“ ir jis turi būti sumokėtas čia pat, teisme. O jei byla keliami dėl labai mažo žemės sklypo, tai imama ne dešimtoji dalis, o šimtas grašių, nors pats tas daiktas ir nebūtų tiek vertas. Vienas grašis yra lygus dviem su puse vokiečių kreicerio. Kiekvieną kartą, kai ginčas kyla dėl didesnio žemės ploto, teisėjas ima dešimtąją dalį nuo viso turto.

O bylose, keliamose dėl žmogaus įžeidimo ir jam padaryto smurto, teisėjas ima iš kaltinamojo pabaudos tiek, kiek priteisia ieškovui. Rūpindamasis savo pasipelnymu, teisėjas palaiko net aiškų šmeižtą ir priteisia ieškovui už bet kokį įžeidimą – vyrui po dvidešimt kapų grašių, moteriškei po keturiasdešimt, o už padarytus nuostolius, kad ir kažin ką šmeižikas priesaika būtų parodęs, imama po šimtą ir po tūkstantį kapų grašių, nors visas jo turtas būtų nevertas nė vienos kapos.

Ir už žmogžudystę teismas baudžia ne pagal dieviškąjį įstatymą, kad kraujas būtų nuplaunamas krauju⁷, bet priteisia pabaudą su dešimtaine teisėjams. Štai kodėl čia dažnai įvyksta žmogžudysčių.

Ir nors kilnios sielos ieškovui, laimėjusiam įžeidimo bylą, pakaktų vien kaltojo atsiprašymo, tačiau teisėjas tuo nepasitenkina, jis visada ima sau pinigų – iš vieno pabaudą, iš antro dešimtinę.

Teisėjas ima dešimtinę nuo patvirtintų sutarčių ir nuo transakcijų. O kriminalinėse bylose jis ima ne dešimtinę, bet tiek, kiek vertas pavogtas arba iš žmogžudžio atimtas daiktas. Toks teisėjo pelnas vadinamas „lice“. Jei pavogtą daiktą vagis arba vagies suradėjas turi nunešti kitam teisėjui, tai

⁷ Kad kraujas būtų nuplaunamas krauju, reikalavo vadinamasis taliono principas, kuris iš dalies Lietuvos Statute taikomas bajorų tarpusavio santykiuose. Ne bajorų luomo žmonės pagal tą patį statutą buvo vertinami pinigais; už tarno, valstiečio ar miestiečio nužudymą ar sužeidimą reikėjo mokėti nustatyto dydžio išpirką ir pabaudą.

pirmasis teisėjas gauna sumą, lygią to daikto vertei, taigi pas mus ieškąs savo pavogto daikto žmogus teisėjams turi išleisti daugiau, negu pats daiktas vertas. Todėl daug kas nedrįsta kelti bylos net dėl savo darbinių gyvulių, jei šie būna vogčia išvesti arba smurtu atimti. Net vagis, pagautas už rankos, yra teisiamas ne tos vietos teisėjo, kurioje padarė nusikaltimą arba buvo sugautas, bet po daugelio suktybių būna vedamas teisman pas savo poną, kartais net tą, kurio namuose atsidurdavo pavogtas daiktas. Todėl vagystės daromos be jokio pavojaus. Pas mūsų kaimynus totorius ir maskvėnus visų didikų ir bajorų pavaldinius tiek už civilinius, tiek už kriminalinius nusikaltimus teisia ne koks privatus žmogus, o paprastas valstybės teisėjas, ir, be to, blaivus ir gyvenąs drauge su kitais žmonėmis.

Mūsų teisėjai teisia kiekvienas kas sau, net girti būdami, pašalinę tarpininkus ir liudytojus. Tad jie gali daryti, ką nori. Mūsų teismo pirmininkas ima, išskyrus bausmę už nusikaltimą, 12 grašių už darbo gyvulį, kurį kas nors pavagia ir, vadindamas paklydusiu, atveda į teismo tvartą. Tiek pat grašių jis reikalauja iš žmogaus, kad ir be jokios kaltės įkišto kalėjiman, aiškindamas, kad tas mokestis priklausąs jam teisėtai kaip atlyginimas už laikymą kalėjime ar tvarte.

Taip pat ir tarnautojas, vykdąs teisėjo nutarimą, ima dešimtinę nuo ginčijamojo daikto ir net prieš bylos nagrinėjimą teisme; jis gauna dešimtinę nuo skolos, paskolos arba atiduotos saugoti sumos, nors kartais pati byla būtų aiški ir neginčijama. Ir raštininkas už galutinio sprendimo įrašymą į aktų knygas reikalauja taip pat beveik dešimtosios dalies. Už bet kokį patarnavimą reikia mokėti. Vien už antspaudo pridėjimą prie raginimo stoti į teismą dėl vieno grašio reikalaujama keturių grašių. Ir kad dar daugiau būtų pelno, reikalaujama, jog šaukimas į teismą būtų rašomas dviem egzemplioriais, kad jame būtų antspaudas ir kad jis būtų pasirašytas vyresniojo raštininko. Atsitinka, kad, dar viso to neatlikus, ypač jei raštininkas užsiėmęs kitais reikalais, kaltininkas pabėga, negavęs šaukimo, nes bėgti nuo teismo jiems yra įgimta. Mokėti reikia ir kitam teismo tarnautojui vyžui, kuris turi pranešti kaltinamajam teismo dieną. Jei jis tarnauja pas vaivadą, tai net mažiausiose bylose ima po penkiasdešimt grašių, jei pas jo pavaduotoją – po trisdešimt, ir šimtą, jei priklauso nuo karaliaus arba tokiu dedasi. Tiek pat, t. y. 100, 50 arba mažiausiai 30 grašių, ima ir antras teismo tarnautojas, diečkus, kuris kaltinamąjį kviečia teisman ir atveda jį ten drauge su šaukimu. Tiek pat ima teismo tarnautojas, kuris, svarstant bylą teisme, siunčiamas šaukti liudininkų arba jų apklausti, apžiūrėti laukų ir pievų, kurie buvo svetimų gyvulių išmindžioti arba nuganyti, bei apžiūrėti vietoje kitos mažesnės žalos. Jei neturtingas žmogus neturi tiek bylai apmokėti pinigų, tad iš jo atimami gyvuliai. Neteisinga ir tai, kad neturtingas žmogus, norėdamas pašaukti tieson kurį nors didiką, ir už didžiausius pinigus neranda sau advokato. Ne mažiau neteisinga ir tai, kad mano galingesnis kaimynas, turįs žemės tame pat, kur ir aš, kaime, priklauso kitam teismui ir jį ne taip lengva, kaip mane, patraukti teisman. Apeliacijos paduoti taip pat negalime dėl labai didelės baudos, aprašytos Lietuvos Statute, 6 skyriuje, 1 straipsnyje⁸.

Bylose su didikais uždrausti laidavimai, kurie silpnesniesiems yra ginklas ir nelyginant skydas apsisaugoti. Be to, visose bylose, išskyrus bylas dėl ežių, pašauktieji teisman liudija be priesaikos ir jais visai pasitikima; todėl yra tokių žmonių, kurie gyvena versdamiesi vien melagingais liudijimais.

Pardavimams bei kitiems reikalams įrašyti mes neturime viešųjų knygų, o naudojamės tik privačiomis.

Kaltinamasis, nors būtų aiškus svetimų daiktų grobikas arba smurtininkas, teisiamas ne anksčiau kaip po mėnesio nuo jo pašaukimo į teismą dienos. Be to, jeigu pačiu patogiausiu žemei dirbti metu man bus pagrobtas darbinis gyvulys, kuris kaštuoja 50 arba 100 grašių, aš neturiu teisės grobiko

⁸ Nurodomas pirmasis, 1529 m., Lietuvos Statutas.

traukti teisman, kol nesumokėsiu valdininkui, turinčiam pašaukti jį tieson, tiek, kiek kaštuoja pavogtas daiktas, nors po to man ne tik nebus sumokėtos išlaidos, bet ir kaltininką traukti dėl pavogto daikto į teismą galėsiu tik po kokio mėnesio.

Taip nuskriaustasis arba viską palieka grobikui, arba atsiteisia su juo jėga bei apgaule.

Lietuvos įstatymų paskelbimo metu jautis kaštavo 50, o karvė trisdešimt grašių. Šios kainos dabar daug aukštesnės⁹.

Kitose Lenkijos karaliaus valdomose žemėse kaltinamajam patraukti teisman nereikia nei tokio ilgo termino, nei tiek išlaidų. Teismo tarnautojas kaltinamajam į teismą pašaukti ten samdomas už pusę grašio, o karaliaus raštas, kuriuo kas nors šaukiamas tieson, turi galios ir be vyresniojo raštininko parašo ir ne taip brangiai atsieina. Lenkų Statutas, karaliaus Žygimanto išleistas Petrakove 1511 metais, įsako tai padaryti net visai dovanai. Ir teisėjas ima ne dešimtąją daikto, dėl kurio teisiama, dalį, o tenkinasi dviem, daugiausia keturiais mūsų mažesniaisiais grašiais, kurių vertė lygi aštuoniems vokiečių kreiceriams. O pas mus dėl to, kad tris kartus imamos dešimtinės nuo teisme ginčijamo daikto ir dargi dvigubos, teisėjas tampa savo paties bylos sprendėju, jis, nelyginant pagautas ant meškerės su masalu, nuolat yra skatinamas nuteisti, nors šalių teisės būtų ir neaiškios. Net pagonių įstatymai draudžia imti mokesį už teisingumą. Mokesčio ėmimas už teisingumą įsiskverbė pas mus prieš nedaugelį metų dėl žymiausių didikų negeistino įpročio palenkti įstatymus savo naudai. Įsigalėjus tokiems papročiams, niekam neleidžiama turėti nieko, kas neduoda pelno teisėjams. Pavyzdžiui, jei koks mano priešas arba palankus teisėjui žmogus, norėdamas duoti progos jam pasipelnyti, atimtų iš manęs pinigų arba užsigintų tų, kurie jam buvo paskolinti arba padėti pas jį saugoti, arba jei užimtų mano dvarą, tai aš negalėčiau iš jo atsiimti tos nuosavybės, nesumokėjęs teisėjui ir artimiems jo žmonėms dešimtinių ir kitų gausių rinkliavų. Šiems dalykams turėčiau išleisti visas lėšas, jei tas tikrasis teisėjo draugas bent porą kartų priverstų mane iškelti bylą.

O jei teisėjo pasiūstas žmogus vogčia ar smurtu pagrobtų iš manęs auksą, sidabrą ir kitokį turtą, tada viskas, kas bus rasta, atitektų teisėjui. Štai koks teisingumas, šviesiausias kunigaikšti, tavo tėvonijoje, štai kaip kiekvienam atiduodama, kas jam priklauso, štai koks įstatymų šventumas!

Nors visoje Lietuvoje teisėjų pareigos pavestos dviem iš didikų tarpo vaivadoms, gyvenantiems netoli vienas nuo antro, tačiau argi gali jų pakakti, kada reikia spręsti tokios gausios tautos ir tiekos daugelio provincijų bylas, juo labiau kad jie tvarko valstybės reikalus, o dėl to ir vadinami vaivadomis, t. y. karo vadais. Todėl atsitinka, kad jie, būdami užsiėmę daugybe viešųjų ir privačių reikalų, bylas sprendžia šventomis dienomis, kada būna laisvesni nuo kitokių darbų. Prisideda dar ir ta blogybė, kad jie neturi teismo posėdžiams skirtų vietų. Dažnai nuskriaustajam, ieškančiam teisingumo, reikia keliauti daugiau kaip už penkiasdešimties mylių, ir nelaimingi žmonės, ieškodami savo paprasto teisėjo, eina iš Žemaičių krašto ir Livonijos ligi Mazovijos ir Maskovijos sienų. Be to, kasmet 40 dienų skiriama Viešpaties kančiai apmąstyti, pasninkui ir maldei, ir mes jas praleidžiame uoliai besibylinėdami.

Minėti vaivados turi savo pavaduotojus, kurie, geisdami sau kuo daugiau malonumų, paprastai teisia triukšmingose puotose; jie menkai teišmano įstatymus, bet uoliai moka išspausti savo naudai „peresudą“ (mokestį).

O maskvėnai giriasi iš mūsų Vytauto pasiskolinę įstatymus, kurių mes dabar atsisakėme, o iš totorių ginklus, drabužius ir būdą kariauti be vežimų, be užsieninių valgių ir gėrimų.

⁹ Trečiame, 1588 metų Lietuvos Statute, sk. XIII, art. 5–12 kainos, nustatytos gyvuliams, paukščiams ir kitiems brangesniems ir plačiai vartojamiems dalykams. Jautis įkainotas dvi kapas (120) grašių.

Penktojo fragmento ištrauka

Maskvėnai, susipykę su kuo nors iš savųjų, keikiasi, sakydami: „Kad tu pavirstum Romos, arba lenkų, tikėjimo žmogumi“. Taip jie to tikėjimo nekenčia. Gailėtis reikia, kad mes neturime mokslui eiti gimnazijų. Mes mokomės maskvėnų mokslo, kuris neturi nieko senoviška ir negali žadinti dorybingumo, nes rusų kalba svetima mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo.

Kad taip yra, aišku iš mūsų pusiau lotyniškos kalbos ir iš senų romėniškų įpročių, kurie ne taip seniai nustojo gyvavę, kaip antai: iš žmonių lavonų deginimo, iš burtų, iš spėjimų pagal paukščių skraidymą, gyvulių vidurius ir kitų prietarų, kurie iki šiol dar užsilikę kai kuriose vietose, ypač iš Eskulapo garbinimo tuo pačiu žalčio pavidalu, kuriuo jis kitados buvo atkeliavęs iš Epidaurio Romon ir čia buvo laikomas didelėje pagarboje. Čia yra garbinami ir šventieji namų dievai, mirusiųjų vėlės, miestų, kelių, namų globėjai, namuose gyvenančios gerosios dvasios, kalnai, olos, ežerai, girios. Ne taip dar seniai užgesinta krikšto vandeniui toji šventa ir amžina ugnis, kuri buvo kūrenama romėnų ir žydų papročiu aukoms deginti. Juk ir *ignis* (ugnis) ir *unda* (vanduo), *aer* (oras), *sol* (saulė), *mensis* (mėnesis), *dies* (diena), *noctis* (naktis), *ros* (rasa), *aurora* (aušra), *deus* (dievas), *vir* (vyras), *devir*, t. y. *levir* (dieveris), *nepotis* (nepotis, anūkas), *neptis* (anūkė), *tu* (tu), *tuus* (tavas), *meus* (mano), *suus* (savo), *levis* (lengvas), *tenuis* (tėvas), *vivus* (gyvas), *juvenis* (jaunas), *vetustus senis* (senas), *oculus* (akis), *auris* (ausis), *nasus* (nosis), *dentes* (dantys), *gentes* (gentys), *sta* (stok), *sede* (sėdėk), *verte* (versk), *invertē* (įversk), *pervertē* (perversk), *aratum* (artų), *occatum* (akėtų), *satum* (sėtų), *semen* (sėmenys, sėkla), *lens* (lėšis), *linum* (linai), *canapum* (kanapės), *avena* (aviža), *pecus* (pėkus, gyvulys), *ovis* (avis), *anguis* (angis), *ansa* (ąsa), *corbis* (gurbas), *axis* (ašis), *rota* (ratas), *jugum* (jungas), *pondus* (pundas), *culeus* (kūlė), *callis* (kelias), *cur* (kur), *nunc* (nūnai), *tractus* (trauktas), *intiactus* (įtrauktas), *per tractus* (pertrauktas), *extractus* (ištrauktas), *merctus* (merktas), *immerctus* (įmerktas), *sutus* (siūtas), *insutus* (įsiūtas), *versus* (verstas), *inversus* (įverstas), *perversus* (perverstas), *primus* (pirmas), *unus* (vienas), *duo* (du), *tres* (trys), *quinque* (penki), *sex* (šeši), *septem* (septyni) ir daugelis kitų žodžių lietuvių kalba reiškia tą patį, kaip ir lotynų. Iš tikrųjų į šias vietas atkeliavo mūsų proseniai, Romos piliečiai ir kareiviai, kitados pasiūsti į nausėdijas (kolonijas) sulaikyti besiveržiančių į jų kraštą skitų giminių, arba, kaip sako tikresnis padavimas, K. Juliaus Cezario laikais jie buvo šičion atnešti Okeane siautusių audrų. Juk kada Cezaris, kaip rašo Luc. Florus, nugalėjęs ir sutriuškinęs germanus Galijoje ir užkariavęs artimiausią Germanijos dalį, išplaukė Reinu į jūrą, norėdamas nusigauti į Britaniją, tačiau jam tat nepavyko, nes audros išblaškė jo laivyną, ir tada mūsų bočių laivai buvo atnešti prie kranto, kur dabar yra Žemaičių pilis Plateliai; manoma, kad čia jie išlipo į sausumą¹⁰. Juk ir mūsų laikais prie to paties kranto buvo atvykę kažkokie užjūrio kraštų laivai. Ten mūsų protėviai, nukamuoti jūros vargų ir pavoju, turėdami daug belaisvių, tiek vyrų, tiek moterų, ėmė karių įpročiu gyventi palapinėse prie židinių, kurių iki šiol yra užsilikusių Žemaičiuose. Vėliau patraukę tolyn, užvaldė gretimas jotvingių tautas, paskui roksolanus, arba rutėnus (rusus), kuriuos tuo metu kaip ir maskvėnus valdė Užvolgio totoriai. Atskirų rusų pilių viršininkais buvo vadinamieji baskakai; juos išvijo mūsų protėviai italai, kurie vėliau vadinosi litalais, o dar vėliau gavo lietuvių vardą. Po to savo įgimta drąsa išplėšę iš totorių, arba baskakų, vergijos rusų gimines, kraštus ir pilis, jie savo valdžią išplėtė nuo Žemaičių jūros, vadinamos Baltijos jūra, ligi Juodųjų jūrų, kur yra Boristeno žiotys, ir ligi antrosios romėnų kolonijos – Valachijos. Jie užėmė Volynės, Podolės, Kijevo, Seversko žemes, stepes ligi Taurikos sienų ir Tovano brastos per Boristeną ir žemes šiaurės link ligi Maskovijos sostinei artimiausios Možaisko

¹⁰ Neminint legendinio Palemono vardo, čia pasakojama tai, kas apie lietuvių atsikraustymą rašoma Lietuvos Metraščių vėlesnėse redakcijose.

pilies, išskyrus pačią pilį, taip pat Viazmą, Dorogobužą, Belą, Toropecą, Lukus, Pskovą, Naugardą ir visas kitas pilies ir žemes šiaurės jū. Taip praplėtę savo karingumu valdomąsias žemes, jie išgavo savo kunigaikščiui Mindaugui, priėmusiam šventą krikštą, karūną ir karaliaus vardą. Bet tam karaliui mirus, žuvo karaliaus vardas ir krikščionybė, kol mūsų kaimynė krikščioniškoji lenkų tauta 1386 metais nuo Kristaus gimimo pakvietė priimti šventąjį krikštą ir aukštą karaliaus vardą čia laimingai viešpatavusį jūsus šventosios didybės prosenį, šviesios atminties Vladislavą, lietuviškai vadinamą Jogailą, kad dvi susijungusios tautos būtų stipresnės kovoje su bendru priešu, nešiojančiu krikščionių vardą. [...]

Šeštojo fragmento ištrauka

Totoriai pralenkia mus ne tik taupumu ir protingumu, bet ir artimo meile. Tarpusavyje jie draugauja ir vienas kitam pagelbsti. Jie taip pat elgiasi teisingai ir su vergais, kurie visi yra tik svetimšaliai. Nors juos totoriai paima kare arba perkasi už pinigus, tačiau vergijoje jų nelaiko daugiau kaip septynerius metus, atsižvelgdami į šventraščio nuostatus (Exodus, 21 skyrius¹¹). O mes laikome amžinoje vergijoje ne įsigytuosius karo keliu arba pirktuosius už pinigus ir ne svetimšalius, o mūsų pačių tautos ir tikėjimo žmones, našlaičius, beturčius, netekusius laisvės dėl santuokos su vergėmis. Mes piktnaudžiaujame savo valdžia, kankindami, žalodami ir žudydami juos be teismo, bet kuo įtarę¹². Visai kas kita tarp totorių ir maskvėnų: ten jokiam valdininkui, išskyrus tik vyriausius teisėjus, ir tai tik sostinėje, neleidžiama užmušti žmogaus, net jeigu jo nusikaltimas būtų aiškus; o mūsų krašte visuose kaimuose ir dvaruose žmonės viešai teisiami mirčiai. Be to, valstybei ginti mokesčius renkame tik iš mums pavaldžių miesto gyventojų, nuomininkų ir iš neturtingų artojų, aplenkdami didelių žemių savininkus, nors šieji daug daugiau gauna pelno iš savo valdų: iš dirbamų laukų, pievų, ganyklų, sodų, daržų ir girių, iš medaus, medžioklės, iš smuklių, dirbtuvių, prekyviečių, muitų, plukdymo ir tiltų rinkliavų, iš ežerų, upių, tvenkinių, žuvymų, malūnų, iš gyvulių bandų, savo vergų ir tarnaičių darbo. Juk daug sėkmingiau klostytusi karo reikalai ir mokesčių, dabar imamų nuo galvos, būtų surenkama daugiau, jei pradėti matuoti visi dvarai ir laukai, priklausą tiek kilmingiems, tiek prastiems žmonėms, būtų teisingai pabaigti, nes tada kas daugiau turėtų lauko, tas daugiau ir mokesčių mokėtų.

Septintojo fragmento ištrauka

Totoriai visuomet laiko savo žmonas uždarytas, o mūsiškės, nieko neveikdamos, vaikščioja iš namų į namus, dalyvauja vyrų sueigose ir dėvi vyriškus drabužius. Iš to atsiranda gašlumo. Totoriai stengiasi pripildyti gyventojais žemę, kuri leista žmonėms gyventi, ir padauginti žmonių giminę Dievo garbei. Be to, kadangi ne kiekviena moteriškė vaisinga ir ne kiekvieną mėnesio dieną vyras ją gali liesti ir kadangi ji ne visada pajėgia pradėti, o pastojusios daugiau nebegalima lytėti, nes žmona imama dėl vaikų, o ne dėl gašlumo, ir kadangi ji kai kada nuo vieno susidėjimo pradeda ne vieną vaisių, kaip

¹¹ Išėjimo knyga. (Red.)

¹² XVI a. neprivilegiuoto luomo žmones (šeimyniškius ir baudžiauninkus) Lietuvoje teisė ir baudė žemvaldys. Jis galėjo savo valdinį ir nužudyti. Užtekdamo į tokį žemvaldžio teismą pakviesti teismo nariu ar tarėju vaitą ar kitą kurį dvaro pareigūną, ir nuosprendis įgaudavo įstatymo galią. Toks sprendimas paprastai buvo daromas žodžiu.

rodo Tamaros ir Rebekos pavyzdžiai, todėl, sakau, totoriai, taip didžiai vertindami vyro sėklos jėgą ir saugodamiesi, kad ji be reikalo neišsiliėtų, laikosi gamtos dėsnių ir pagirtinų senovės žmonių papročių, apie kuriuos kalbama Biblijoje, ir kiekvienas vyras turi kelias žmonas. Iš tokių vedybų jie tampa už mus stipresni ir susilaukia daugybės sūnų ir giminaičių, o žmonos, juo daugiau jų yra, juo labiau myli savo vyrus, ir jų jungtuvės esti laimingos. Vesdami jie ieško ne didelių kraičių, ne gražumo ir ne įžymių giminių, todėl net jų aukščiausieji vadai imasi žmonas iš pirktųjų belaisvių.

O mūsiškiai, eidami prieš senovės žmonių ir šventųjų papročius ir gyvulių prigimtį (tenužsigauna dievotos ausys), kartais keli susideda su viena moteriške, nelaukdami iš to nei vaikų, nei giminiškumo, nei kokios draugystės, ir dargi nesibijodami Dievo. Jie ieško kraičių, žiūri gražumo, kuriuo moterys patraukia ir supančioja vyriškius ir dėl kurio jos darosi tik išdidesnės. Jos nesirūpina išlikti nekaltos, bet nori būti laikomos gražiomis ir turtingomis, nors jų pinigai būtų išgalvoti, o veidai nudažyti. Tas paprotys smarkiai išplito mūsų tautoje nuo to laiko, kai buvo paskelbtas Lietuvos Statute (4 skyriaus 7 straipsnis) žinomas įstatymas, leidžias žmonoms kaip atlyginimą už kraitį gauti tam tikrą palikimo dalį. Todėl jos pasidarė akiplėšos, nieku verčia dorybę, nebeklauso globėjų, tėvų, vyrų ir galvoja, kaip gyviesiems pagreitinti mirtį.

Dėl žmonių daugybės mūsų kaimynai, perekopiškiai totoriai, tiek kartų mūsų išgalabyti, vėl atsigauja, gausiai veisdamiesi. Ne taip seniai Oslam-Sultano kariuomenėje buvo rinktinė kuopa, susidedanti iš keturių dešimtų kažkokio Omeldešo stiprių sūnų, kurie atsitiktinai buvo gimę tais pačiais metais ir tą patį mėnesį iš jo žmonių ir sugulovių. Įžymi buvo ši keturių dešimtų netikrų brolių kohorta. Ir čia (Lietuvoje) prie Vokės upės yra iš seno žinomas totorių kaimas, vadinamas Keturių dešimtų totorių, tai yra Keturių dešimtų brolių kaimu¹³.

Papročio pirktis pačią laikosi ne tik totoriai, bet, kaip matyti iš Genesio 29 skyriaus ir Regum 18 skyriaus¹⁴, ir žydai. Net ir mūsų tautoje senovėje tėvams buvo mokamas už pačias mokestis, kurį žemaičiai krienu vadina. O dabar mes patys parsiduodame už pačių kraitį ir, ieškodami aukštų giminių, daromės savo žmonių vergais.

Nei totoriai, nei maskvėnai neduoda laisvės moterims. Paprastai sakoma: kas duoda moteriai laisvę, tas pats jos netenka; jų moterys neturi vyriškų teisių, o mūsiškės viešpatauja daugeliui vyrų: vienos valdydamos valsčius, miestus, dvarus, kitos gaudamos pelną, trečios – paveldėjimą. Šios viešpatavimo aistros skatinamos, jos, mergystės arba našlystės dingstimi, gyvena nežabotą gyvenimą, įkyrėdamos valdiniam – vienus jų persekioja savo neapykanta, kitus iš aklos meilės čia žemina, čia aukština, nes sakoma, kad moteris kartesnė už mirtį, o jos pyktis – baisiausias daiktas (Ekleziastas 7 ir 25 sk.¹⁵).

Kad ir labai gėdinga moters valdžia privačiuose namuose, tačiau mūsų krašte jos valdo pilis, esančias maskvėnų, totorių, turkų bei valachų kaimynystėje, o jos gali būti patikėtos tik išmintingiems vyrams. Taigi ne skriaudą moterims darydami, jūsų šviesiausios didybės protėviai neduodavo joms laisvės, paveldėjimo teisių ir ištekindavo jas pagal savo, o ne jų valią: joms parinkdavo ne turtais, bet drąsa pagarsėjusius vyrus, kurie pasižymėdavo kautynėse, liedami savo ir priešų kraują. Todėl kilmingas moteris jie išleisdavo net už arklininkų, bet pasižymėjusių karo žygiuose ir vadinamų Sakais ir Sungailomis.

¹³ Keturiasdešimt Totorių kaimas į pietus nuo Vilniaus tebėra ir dabar. Jame gyvena totoriai ir turi savo medinę mečetę. Kaimo pavadinimas kilęs greičiausiai ne todėl, kad totoriai, to kaimo gyventojai, kadaise būtų buvę broliai, o dėl karinės tų totorių paskirties. Jiems buvo pavesta saugoti prieigą prie Vilniaus, o kariniai raitelių daliniai tuomet buvo skirstomi į būrius (rusiškai *sorok* – 40), šimtines ir tūkstantines. *Sorok tatar* tada reiškė karinį totorių būrį.

¹⁴ Samuelio pirma knyga. (Red.)

¹⁵ Mokytojo knyga. (Red.)

Aštuntojo fragmento ištrauka

Tokio atlyginimo suvilioti dažnai net paprasti žmonės tapdavo gerais kareiviais, ir jų jėga šviesiausios didybės protėviai taip išplėtė savo valdžią, kad net ir dabar pačioje Taurikoje, Maskovijoje ir kitose šalyse matyti jūsų šviesiausios didybės protėvių pėdsakai: vadinamos Gedimino ir Vytauto vardais tvirtovės, kalvos, šuliniai, tiltai, keliai, grioviai, stovyklos ir sienos, sudaužytos vietinių gyventojų taranų, o kitos, kaip pasakojama, lietuvių sugriautos. Tačiau ir be žygių kilmingoji jaunuomenė neištiždavo. Ji nuolat lavinosi karo tarnyboje savo protėvių romėnų papročiu, nelaukdama, kol bus paskelbtas karas arba priešas padarys pražūtingą skriaudą, ar kol ateis patogus vasaros metas. Kad ir dėl menkos neteisybės, padarytos valdiniam, būdavo skelbiamas karas ir kartais apie Velykas mūsų kariuomenė apguldamo maskvėnų sostinę Maskvą ir ten su nusižeminusiais priešais darydavo sutartis. O dabar jų kunigaikštis mums yra rūstus, nes jis savo žmones mankština, laikydamas juos nuolat karo tarnyboj. Niekam iš to krašto žmonių nevalia kiaurai sėdėti namie: pakaitomis jiems reikia saugoti pasienio kraštus. Menką mūsų budrumą ypač išnaudoja mūsų priešai totoriai. Jie šaiposi iš mūsų, kietai įmigusių po pietų, sakydami: „Jonai, tu miegi, o aš tave berišdamas vargstu“. Dabar per muštynes smuklėse mūsų dykinėjančių karių žūsta daugiau negu priešų, taip dažnai niokojančių mūsų tėvynę. Tuo tarpu jie, kaudamiesi Podolės ar Kijevo kraštuose su blaiviais ir mikliais priešais, įgytų daug didesnę šlovę ir taptų žvaliais kariais bei vadais ir tada nereikėtų ieškoti svetur algininkų. Šviesiausios didybės protėviai neniekindavo čionykščių žmonių, juk jiems dera ir reikia drąsiai kovoti ir mirti už įstatymus ir tėvynę. Jeigu jo šventoji didybė Vengrijos karalius Liudvikas savo karius būtų labiau vertinęs negu svetimšalius, jo žygis nebūtų pasibaigęs su tokia gėda, kai mūšyje jį visi apleido ir jis buvo sutryptas¹⁶. O savųjų ištikimybę patyrė jo ir jūsų didybės senelis šviesaus atminimo Kazimieras, kovodamas su kryžiuočiais prie Choiničės Prūsijoje, kur kaip karys ir geras vadas, tačiau kovos ir ginklų naštos išvargintas, pakrikus savųjų eilėms ir silpstant sužeistam žirgui, kaipmat buvo mūsų karių apsuptas, užšoko ant kito žirgo ir, išblaškęs priešo būrius, iš pavojaus išsigelbėjo¹⁷. Maskvėnai, lenktyniaudami su mumis, nemoko karo gudrybių ir pinigais neapžeria svetimšalių, kurie, atitarnavę savo laiką, iškeliauja namo, bet skatina savuosius, nuolatos čia gyvenančius ir daugiau besirūpinančius ne alga, o paveldėjimu. Dabar mūsų reguliarieji kariai pasienio kraštuose, nors ir naudojami didesniais turtais, yra atleisti nuo prievolių ir duoklių, taip pat ir kitų lengvatų turi, tačiau to viso nevertina, užleidžia karo tarnybą ir tėvynės gynimą atbėgėliams maskvėnams ir totoriams. Mokame kasmet mokestį Perekopo valdovui, nors lietuvių ir žemaičių jaunuomenė geriau tinka kariuomenei tiek savo atkaklumu, tiek jėga ir patvarumu ginant tvirtoves. Bet mūsų didžiūnai to nepaiso, jiems nesvarbu, jog mūsų valstybė silpsta nuo apsnūdimo, nors ir mato, kad jaunuoliai esti sveikesni eidami karo tarnybą negu sėdėdami namie.

Devintasis fragmentas

Lietuvoje vienas žmogus turi dešimt tarnybų, o kiti šalinami nuo valdymo. Tuo tarpu Maskvos kunigaikštis palaiko lygybę tarp savųjų ir vienam asmeniui daug tarnybų neduoda. Antai vieną pilį valdyti jis paveda sykiu dviem viršininkam ir dviem djakam, ir vieneriems metams, o daugiausia

¹⁶ Kalbama apie Vengrijos karalių Liudviką Jogailaitį, 1526 m. rugpjūčio mėn. žuvusį prie Mogačo kare su turkais.

¹⁷ Legenda, atsiradusi 1454–1466 m. Lenkijos karo su Kryžiuočių ordinu metu.

dviem. Taip dvariškiai, turėdami vilties gauti viršininko vietą, uoliau tarnauja savo kunigaikščiui. Ir su valdiniais viršininkai elgiasi gailėstingiau, mat jie žino, kad už savo darbą turės duoti ataskaitą ir prireikus stoti teisman, o nuteistajam dėl kyšių ėmimo tenka eiti dvikovon su nuskriaustuoju net tuo atveju, jei pastarasis būtų žemo luomo. Nors kaltinamajam leidžiama vietoj savęs į kovą statyti kitą asmenį, tačiau, jei šis yra nuveikiamas, kaltinamasis moka pabaudą. Dėl to kunigaikščio rūmuose ne taip dažnai girdimi skriaudžiamųjų skundai.

Net ir savo namus tas barbaras taip sumaniai tvarko, jog menkausio daikto nenuvaro niekais: jis parduoda net pelus, kūlius, šieną, šiaudus. Jo puotose geriama iš didelių auksinių ir sidabrinių taurių, vadinamų šiaudinėmis, vadinasi, nukaldintų už pinigus, gautus iš parduotų pelų ir šiaudų.

Teisingai skirdamas žmones į aukštas viršininkų vietas, jis turi naudos, mat asmenys, siunčiami savo žemių sienoms saugoti, valstybės reikalų atlikti arba net į tolimiausias keliones, lėšų ima ne iš kunigaikščio, bet iš savo išteklių. Ir nors jie viską padaro kaip iš tiesų reikia ir pagal kunigaikščio įsakymą, tačiau atlyginimą gauna ne gyvais pinigais, bet aukštomis tarnybos vietomis, apie kurias jau buvo kalbėta. Panašiai buvę ir tarp romėnų, kaip liudija Lukas (Apaštalų darbai, 24 skyrius): „Dviem metams praslinkus, Feliksas gauna savo įpėdiniu Porcijų Festą“. O pas mus priešingai: jei kas siunčiamas su pasiuntinybe, tai jis, nors ir niekuo nenusipelnęs, apščiau gauna pinigų iš valstybės išdo, nors dažniausiai grįžta reikalų neatlikęs. Tiems žmonėms, per kurių laukus pasiuntiniai keliauja, jie esti didelė našta, reikalaujami arklių arba pastočių, kaip mes sakome. O Maskovijoje niekam neleidžiama naudotis tokiais arkliais, išskyrus žygūnus (paštininkus), vykstančius labai skubiais valstybės reikalais. Jie, skubiai važiuodami ir dažnai keisdami arklius (nes visur šiam reikalui laikomi greiti nenuvarginti arkliai) žinias nuneša kuo greičiausiai. O Lietuvoje jūsų didybės kanceliarija per daug išduoda leidimų tokiems važinėjimams. Todėl žmonės vargsta su pastotėmis, vežiodami privačius dvariškių daiktus, o kai mus netikėtai užpuola priešai, jie dažnai pralenkia tokias pastotes, vykstančias su pranešimu apie tai. Be to, ne taip jau seniai nuo šios pareigos tapo atleisti tie, kurie šiam reikalui senovėje buvo gavę dvarus ir turėjo pastotes teikti visais keliais iš maskvėnų, totorių ir turkų kraštų ligi mūsų sostinės Vilniaus. Tos jų privilegijos turėtų būti panaikintos, nes jos kenkia valstybės gerovei.

Pas mus atbėga daugybė maskvėnų. Jie, ištyrę mūsų reikalus ir gerai susipažinę su mūsų finansais, turtu, politine būkle ir mūsų papročiais, laisvai grįžta pas savuosius. Dar mūsų krašte gyvendami, jie slapta perdavinėja mūsų nutarimus saviesiems. O totoriai bėglius laiko kaip vergus, o livoniečiai, nors maskvėnai jų žemių nėra užėmę ir turi su jais sudarę taikos ir geros kaimynystės sutartis, tokius bėglius žudo. Be to, kas bėglį nugalabija, gauna ne tik jo daiktus, bet ir iš valdžios tam tikrą pinigų sumą. Šiuo atžvilgiu jie laikosi Siracho sūnaus žodžių, raginančių: „Niekad netikėk savo priešu, nestatyk jo šalia savęs, nes jis, tave nustūmęs, gali atsistoti tavo vieton“. Jei ir mes būtume laikęsi tokių patarimų, būtume neparadę Seversko pilių ir sričių, su kuriomis nuo mūsų atsiskyrė Možaiskis ir Osomačičius. Juk mes juos priėmėm kaip nuskurdėlius, o jie pabėgo, tapę turtuoliais, pralobę iš sričių, kurios buvo pavestos jiems valdyti.

Šios padermės žmonės esti klastingi ir sukčiai, niekad neparodo savo širdies ir neturi tvirto nusistatymo. Sugrįžę į savo tėvynę ir tapę vadais, jie nuožmiai nuterioja mūsų kraštus. Tarp maskvėnų bėglių, kurie tamsiomis naktimis Vilniuje žudė žmones ir vadavo iš kalėjimo savo giminės belaisvius, buvo vienas kunigas, jis, slapta išgavęs iš karališkosios raštinės sutarčių, įsakymų ir pasitarimų nuorašus, siuntinėjo juos savo kunigaikščiui. Kitas magiškoms gudrybėms išdarinėti nupirko iš kažkokios merginos Švenčiausiąjį Sakramentą, kurį anoji buvo pasilikusi po Komunijos. Ir kai 1529 metais išdegė visas Vilnius, tie klastingi ir piktadariški žmonės bematant tat pranešė savo kunigaikščiui. Tuo metu dengtoje švinu ir pagražintoj auksuotais kupolais šventojo Stanislovo

katedroj, kur buvo daug auksinių ir sidabrinių indų ir brangių akmenų, sudegė apie 300 senų vėliavų, su pergalemis atimtų iš roksolanų, maskvėnų, totorių, vokiečių ir kitų tautų, ir 12 naujų vėliavų, kurios ten buvo pakabintos, nugalėjus maskvėnus prie Oršos 1514 m. rugsėjo 8 d., mergelės Marijos gimimo dieną, kada buvo nukauta ir paimta nelaisvėn 80 000 žmonių.

Tas suktas žmogus (t. y. Maskvos kunigaikštis) duoda atlyginimą sugrįžusiam bėgliui, nors šis tuščiomis rankomis ir nieko nenuveikęs grįžtu: vergas įgauna laisvę, plebėjas – bajorystę, prasiskolinusiam nubraukiama skola, nusikaltėliui dovanojama bausmė.

Mes turime Kijevo miestą ir garsią jo pilį, kuri tačiau yra apleista kaip ir kitos pilys, nors iš jos aukščiausios vietos, kaip sako rusų priežodis, matyti plačiausios žemės. Kijevas – visų kitų pilių ir sričių valdovas – stovi prie upės, kuria jis susisiečia su turtingomis miškų ir stepių sritimis. Kijevo ir jo apylinkių laukai tokie našūs ir lengvi dirbti, kad, dviem jaučiais suarti ir tik vieną kartą, jie duoda gausų derlių. Net visai nedirbtoje dirvoje auga žolės, kurių šaknimis ir stiebais gali maitintis žmonės. Ten yra medžių, ant kurių apstu skaniausių vaisių, ir vynuogių krūmų su stambiausiomis uogų kekėmis, mažai tepanašiomis į laukines, be to, kai kur upių pakrantėse auga laukiniai vynuogių krūmai. Seni ąžuolai, uosiai ir skirpstai, nuo senatvės drevėti, pilni bičių spiečių ir korių, labai malonios spalvos ir kvapo.

Giriose ir laukuose tokia daugybė laukinių gyvulių, kad stumbrai, laukiniai asilai ir elniai medžiojami tik dėl jų kailių, o mėsa išmetama, išskyrus riebesnę nugarkaulio dalį. Į laukines ožkas ir šernus nekreipiama dėmesio. Stirnų, keliaujančių žiemą iš stepių į girias, o vasarą į stepes, tokia aibė, kad tuo metu kai kurie kaimiečiai sugauna jų po tūkstantį. Be galo daug ūdrų gyvena upių krantuose. Paukščių tokios galybės, kad vaikai pavasariais pirenka pilnas valtis ančių, girinių žąsų, gervių kiaušinių, o išperėtų paukščiukų būna pilni kiemai. Jaunus ereliukus žmonės laiko uždare gardeliuose dėl jų plunksnų, kurios įrišamos prie strėlių.

Šunys šeriami laukinių gyvulių mėsa ir žuvimis, nes upėse knibždėte knibžda eršketų ir kitų didelių žuvų, plaukiančių iš jūrų aukštyn į gėlus vandenį. Kai kurios žuvys vadinamos auksinėmis. Ypač Pripetyje ties Moziriu, kur įteka Turo upelis, apie kovo mėnesio 1 dieną, kada iš šaltinių ima verstis naujas vanduo, kasmet atsiranda tiek žuvų, jog tarp jų įmesta ietis stirkso stačiai, lyg ji būtų įstrigusi žemėn, taip ten tiršta žuvies. Aš tuo netikėčiau, tačiau ne kartą savo akimis mačiau, kaip ten be atvangos buvo semiamos žuvys ir per vieną dieną jų buvo prikrauta apie tūkstantis vežimų, mat svetimšaliai pirkliai kasmet tuo laiku suvažiuoja į tą vietą.

Tačiau visų didžiausia ir turtingiausia upė yra Boristenas, duodąs Kijevui ne tik be galo daug žuvų, bet ir kitų dalykų. Iš rytų, aukščiau Kijevo, į jį įteka Desnos, Semos ir kitos upės, prasidedančios Seversko srityje ir Maskovijoje, o iš šiaurės vakarų ir pietų – Soža, Berezina, Pripetis, Složesnia, Usa, Teterėvas, Rpevas, į kurias savo vandenį sunėša dar Vechra, Propasčė, Pronia, Ipučas, Dručas, Bobras, Titva, Pčitas, Slučis, Oresa, Styras, Horinė, Piena. Daug dar kitų upių teka iš Lietuvos, Rusios, Volynės ir Maskovijos žemių žemyn ir aukštyn (į žiemius ir pietus). Jomis privežama į Kijevą visko – žuvies, mėsos, kailių, medaus ir druskos iš Taurikos balų, vadinamų Kačibejevinėmis. Ten už dešimt strėlių visas laivas pripilamas druskos.

Boristenas naudingas ir visoms jūsų didybės sritims, jis sulaiiko totorius, nes plaukiantiems laivams žemiau Čerkasų vienuolikoje vietų kelią pastoja slenksčiai, turintys tam tikrus vardus. Tai aukšti ir statūs aštrūs akmenys, kyšą skersai visą upę. Pro juos galima pravažiuoti tik tuščiais laivais, o dėl uolėtų krantų aukštumo ir statumo prie Boristeno galima prisiartinti ir per jį persiurti tik žemiau Čerkasų tam tikrose vietose; jų vadai – Kermečikas, Upskas, Herbedejevrogas, Masurinas, Kočkošas, Tovanai, Buranas, Tijachinija, Očakovas. Vos keletas laivų su žmonėmis gali sutrukdyti šiose vietose persikelti didžiausioms totorių kariuomenėms. Mat totoriai keliasi per upę savo papratimu be laivų,

priglundę prie arklių, nuogi ir beginkliai, ir tada ginkluoti žmonės, staiga išplaukę laiveliais nuo salų ir iš nendrėmis ir karklais apaugusių pakrančių, juos lengviau atmuša.

Bet kiek mūsų Boristenas perekopiškiams neparankus vasarą, tiek jis jiems patogus žiemą, nes tada, nustojus plaukioti laivams, jie be baimės išvaro savo bandas už perkaso ir gano jas upės salose ir karklais apaugusiose vietose. Jie sako, kad tąja upe teka medus ir pienas, mat jos aukštupyje gausu girių su bičių spiečiais, o žemupy stepių, tinkamų ganykloms, todėl aplinkiniai gyventojai turi pieno ir medaus per akis. Totoriai dėl to yra įsitikinę, kad jiems reikia gyventi sąjungoje ir draugystėje su Boristeno viešpačiu, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, nes ši upė, nuo pat aukštupio ligi žiočių, teka per žemes, nuo senų laikų Lietuvos valdomas, ir pro mano aplankytas pilis – Viazmą, Dorohobužą, Smolenską, Dubrovną, Oršą, Mohiliovą, Rohačovą, Bychovą, Rečicą, Liubečą, Čiornobilį, Kijevą, Kanevą, Čerkasus ir Dašovą, arba, kitaip sakant, Očakovą. Ten ji įteka į jūrą, išsiskirdama į dvylika žiočių, kurios visos drauge vadinamos Linieniu. Netoli Boristeno žiočių yra vieta, vadinama Vidovu; tą pavadinimą ji bus gavusi nuo poeto Ovidijaus vardo, mat manoma, kad jis kitados buvo atitremtas į šią pajūrio dalį.

Kai kas net mano, kad ir Ilijonas, arba Troja, buvęs Kijevo žemėje tarp derlingiausių laukų ir maloniausių miškų. Ten randama jo pėdsakų – ligi šiol išlikusių griuvėsių, skliautų, slaptų požemių, marmurinių grindų ir didelių sienų. Ši vieta, anksti apleista, bet labai patogi gyventi, dabar vadinama Torgovica.

Į Kijevą taip pat suplaukia svetimų kraštų prekės, nes visi brangieji akmenys, šilkas, aukso gijomis atausti audiniai, šilkiniai apdarai, smilkalai, timiamas, šafranas, pipirai ir kiti kvapmenys, kurie vežami iš Azijos, Persijos, Indijos, Arabijos ir Sirijos šiaurėn, į Maskoviją, Pskovą, Naugardą, Švediją ir Daniją, neturi tikresnio, tiesesnio ir žinomesnio kelio kaip tas, kuris eina iš Ponto Euksino jūros uosto, t. y. iš Kafos miesto per Taurikos vartus ir Tovano brastą, per Boristeną ir stepėmis pasuka į Kijevą. Tai senas ir geriausiai pramintas kelias. Užsienio pirkliai dažnai keliauja šiuo keliu, neretai tūkstantį asmenų susitelkę į būrius, vadinamus karavanais, su daugeliu pilnų vežimų ir prekių apkrautų kupranugarių. Palei brastą per Boristeną prie Tovano senovėje jūsų šventosios didybės proseniams buvo mokamas gana didelis muitas. Dar ir dabar stovi visiškai sveikas akmeninis skliautuotas trobesys, kurį ir mūsų, ir Taurikos gyventojai, ir graikai vadina Vytauto pirtimi. Kalbama, kad ten sėdėjęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio publikanas (muitininkas) ir rinkdavęs muitą. Jei kas muito nesumokėdavo arba jei kas būdavo sugaunamas paleistuvaujant, tą Kijeve nubausdavo, atimant jo visą turtą. Tas įstatymas, vadinamas „osmništvo“, išleistas saracėnų gašlumui sutramdyti, galiojo kelis šimtmečius ir tik neseniai pradėta jo nepaisyti.

O kada pirkliai, nenorėdami keltis du kartus per Boristeną ir mokėti jūsų didybei muitą, pasuka iš šio seno kelio nuo Taurikos vartų žemyn ir leidžiasi tiesia kryptimi plynomis stepėmis į Maskoviją pro Putivlį arba iš ten grįžta, atsitinka, kad juos apiplėšia bet kas, net menki plėšikėliai, ten besibastą.

Iš tų kelionių lobsta Kijevo vaivados, muitininkai, pirkliai, pinigų keitėjai, valtininkai, vežikai, pardavėjai, smuklininkai ir dėl to ligi šiol nėra skundęsis nei Maskvietis (Maskvos kunigaikštis), nei Turkas (Turkų sultonas), nei Totorius (Totorių chanas). Iš tų karavanų esti pelno ir tada, kai juos, keliaujančius žiemos metu per stepes, kartais užpusto sniegas ir jie užtrokšta. Todėl nešvariose Kijevo lūšnelėse, kurios kupinos įvairių žemės vaisių, medaus, mėsos ir žuvų, kartais tiek apščiai atsiranda brangių šilkų, akmenų, sabalų ir kitokių kailėlių ir prieskonių, jog, kaip aš mačiau, šilkas ten pigesnis už linus Vilniuje, o pipirai – už druską.

Kijevas laimingas ir garsus dar ir žmonių daugybe, nes prie Boristeno ir kitų į jį įplaukiančių upių yra daug miestų ir kaimų su gausiais gyventojais, kurie jau iš mažens įpranta plaukyti, irtis laiveliais, žvejoti, medžioti. Kai kurie iš jų, bėgdami nuo tėvų valdžios, nuo vergijos ar darbo, nuo baudų,

skolų ar kitokių nemalonumų ir ieškodami didesnio pelno ar traukiami garsios vietos, suplaukia į Kijevą, ypač pavasarį. Pagyvenę patogumuose, kurių teikia Kijevo srities pilys, esančios žemiau Kijevo, jie niekad nebegrižta pas savuosius. Trumpu laiku jie gerai įgunda medžioti patys vieni lokius ir stumbrus; pripratę prie gyvenimo pavojų, jie darosi narsesni. Todėl ten daug lengviau surasti gerų kareivių.

Kijevas buvo Rusios ir Maskovijos kunigaikščių sostinė. Joje jie yra priėmę krikščionių tikėjimą. Dar ir dabar čia yra senų, puošniai pastatytų, su švino ir vario stogais bažnyčių iš nušlifoto marmuro ir kitokios iš svetimų kraštų atvežtos medžiagos; kai kurių jų bokštai net paaukuoti. Yra ir labai turtingų vienuolynų, kurių turtingiausias Švenčiausios Mergelės Marijos vardo. Jo kriptose ir požemiuose daug karstų, kuriuose guli gerai išsilaikę sudžiūvę lavonai. Kadangi tikima, jog tai šventųjų kūnai, tad rusai juos labai garbina. Tikima, jog kieno kūnas ten laidojamas, tą vėlės būsiančios išganytos. Todėl visa aukštesnioji bajorija, net iš tolimų vietų, nesigailėdama didelių išlaidų ir išmaldų, stengiasi ten būti palaidota. Ir Maskvos kunigaikštis gauna nemažai pinigų, kuriuos kasmet surenka iš šio vienuolyno žemių, patekusių jo valdžion, bet atiduoti vienuolynui nesiskubina, nes jis labai geidžia šios vietos, kuri yra maloni jo širdžiai, tikindamas, kad jis esąs Kijevo valdovo Vladimiro ainis. Ne mažiau kremtasi ir jo pavaldiniai, kad tokia sena bažnyčia su prosenių sostine ir šventenybėmis ne jų rankose.

Turėdamas tiek gerų pusių, tasai miestas turi ir nepatogumų, nes jo gyventojai neapsaugoti nuo totorių, kurie iš pasalų prasigauna iki jo sienų. Tačiau jie nebando to miesto užkariauti jėga. Ateiviams (naujiems gyventojams) pavojingi ir drugiai, atsirandantys dėl dienos miego ir didelio žuvų bei vaisių vartojimo. Jų arkliams yra kenksminga žolė, kuri užkrečiama, žuvingam Boristenui patvinus. Taip pat ir javai dažnai esti sunaikinami skėrių, atlekiančių iš pajūrio kraštų. Prie vandens ir giriose susimetę spiečiai bičių ir kitų vabzdžių, geriančių kraują, kaip antai: varmų, uodų, musių, ypač jų daug atsiranda nuo liepos mėnesio pradžios.

Dešimtojo fragmento ištrauka

Totorių su turkais ir kitais saracėnais religija ta pati, panaši į žydų tikėjimą ir Nestorijaus ereziją¹⁸. Jie pripažįsta vieną Dievą viename asmeny, o Kristų laiko šventu pranašu ir paskutiniu pasaulio teisėju, gimusiu iš nekaltos mergelės, bet nekentėjusiu. Totoriai laikosi apipjaustymo, bet daro jį žmogui jau subrendus, kaip buvo apipjaustytas ir jų patriarchas Izmaelis. Pasakojama, kad ši sekta esanti atsiradusi Arabijos mieste Mekoje maždaug šešišimtaisiais žmonijos išganyto metais; jos sukūrėjai buvę žydai, kurie ten gyveno po Jeruzalės sugriovimo, o pati ji buvusi sugalvota krikščionių pražūčiai kažkurio vienuolio ir nelemto atsimetėlio Sergijaus.

Tą tikėjimą uoliai platino vienas labai gudraus proto arabas, kuris iš gyvulių varinėtojo tapo turtingos moteriškės vyru ir viešpačiu ir siekė net paimti valdžią tarp savo viengėnių. Šioms pastangoms nuėjus niekais, jis pramanė save esant Dievo pasiuntiniu ir pranašu ir tuo įtikino stabmeldžius arabus. Tas tikėjimas, kurį, jų manymu, reikia skleisti ginklu, yra toks pasakiškas, jog didžiausia gėrybe ir aukščiausiu malonumu laikomos pramogos, kurių būsimajame gyvenime apščiai turės palaimintieji, patirdami jas skoniu, palytėjimu ir kitais išoriniais pojūčiais. Ir vis dėlto tie

¹⁸ Krikščionių religijos atšaka, atsiradusi V a. Bizantijoje. Jos pradininku buvo Nestorijus, Konstantinopolio patriarchas, atsiskęs pripažinti Mariją Dievo gimdytoja. Ji pagimdžiusi tik žmogų. Prieš tai pasisakė popiežius, ir 431 m. bažnytinis suvažiavimas pasmerkė Nestorijaus mokymą kaip ereziją.

barbarai, būdami taip gyvuliškai suklydę, giriasi stovį aukščiau už mus Dievo bei artimo meile ir darbais, patinkančiais Dievo didybei; jie tikina save, kad dėl to Dievas jiems palankus, ir viliasi, kad jo laiminamas, – jau tokia yra žmonių tuštybė, – jų gyvenimas diena po dienos būsiąs geresnis.

O mus, krikščionis, jie peikia, kad mes maža tesirūpiname savo pareigomis Dievui, darom viens kitam skriaudas, juokiasi iš mūsų, plūsta barbarais, netikėliais, tik nešiojančiais Kristaus vardą, bet nevykdančiais jo įsakymų, rodo mūsų ydas ir laiko mus nevertais bendrauti su jais. Jie šventai saugo teisingumą. Savo tikėjimą stengiasi platinti su atsidėjimu. Dieną pradeda ir baigia maldomis. Meldžiasi kasdien iš ryto, vakare ir popiečio valandomis. Net svarbiausias reikalas jų nesulaiko nuo maldos. Šio dalyko jie nepaveda vieniems tik kunigams, nors juos taip pat laiko maldai ir tikėjimui aiškinti. Kiekvienas, tiek dvasininkas, tiek pasaulietis, ir slapta, ir viešai – susirinkę būriais – išpažįsta Dievą. Visada blaivūs, nusiplovę tyru vandeniu savo kūno sąnarius, jie puola ant žemės, kurią, sekdami Šventuoju Raštu, laiko šventa, ir kalbasi su Dievu. Šventyklose jie apsieina be sėdynių. Melsdamiesi jie naudoja tam tikrus tikėjimo nustatytus ženklus ir gestus, kelia į dangų ištiestus delnus, klūpo ant kelių, susilenkę ligi žemės ir lytėdami ją veidu. Jie atsiduoda maldai visa širdimi ir visais sąnariais; jų maldose žodžių nelabai daug, bet ypač kartoja šiuos: „Garbė ir šlovė per amžių amžius vienam nemariajam Dievui, dangaus ir žemės Sutvėrėjui, be kurio kito Dievo nėra“.

Nuo maldos neatsiejamas ir pasninkas. Kiauras dienas jie kankina save ne tiktai alkdami ir trokšdami, bet susilaikydami nuo bet kurio darbo ir nedorų žodžių ligi tamsos, tesirūpindami dvasiškaisiais dalykais ir imdami valgį ne apsiryti, bet tik jėgoms palaikyti. Jie juokiasi iš mūsų pasninkų, kur nereikia susilaikyti nuo valgio bei gėrimo, nei mąstyti apie dieviškus dalykus, nei budėti, nei melstis.

Ir išmaldoms jie yra dosnūs. Niekad neleidžia saviems nei elgetauti, nei žūti nuo bado ir šalčio. Tačiau labdarybę jie daro su apgalvojimu, nes išmaldą duoda ne tiems, kurie ją sunaudotų apsirijimui ir prabangai, o tikriems neturtėliams, ligoniams, keliauninkams ir besimokantiems jų pačių tikėjimo raštų ir apeigų.

Tirti dieviškąsias paslaptis jie mano esant neleistina ir nuodėminga. Jie su paniekia atsiliepia apie mūsų neišmintingumą, nes kai kurie mūsų žmonės per puotas ginčijasi dėl dieviškų tiesų ir paslapčių, kurios jų vadinamos nepasiekiamą gelme. Totoriai juokiasi iš mūsų dvasininkų arba pranašų, peikia bažnyčias už indus, sėdynes, altorius, paveikslus ir už vaizdavimą Dievo, jau linkstančio į senatvę, ir grakščių malonių moterų, sukeliančių gašlumą. Jie juokiasi iš to, kad garbingesni asmenys susisėda minkštose sėdynėse ir miega per pamaldas Dievo garbei, o žemesnės kilmės žmonėms neleidžiama atsisėsti, kad garbingesnieji žmonės ateina į bažnyčią su daugybe palydovų ir sustato juos prieš save, tuo rodydami savo išdidumą. Tarp totorių nė pats tironas neleidžia, kad šventykloje prieš jį stovėtų tarnas ar palydovas, ir pats nenori atrodyti įžymesniu tarp žmonių. Sau jis nereikalauja jokios sėdynės, ir juo jis didesnis, juo mažesniu stengiasi atrodyti.

Mus kviečia į bažnyčias varpų skambesys, o juos – garsiai ištariami Dievo garbei žodžiai.

Jie mus smerkia, kad, garbindami Dievą, mes su pasigerėjimu klausomės dūdelių, vargonų ir harmonijų, kurios temdo maldos žodžius, o mūsų pačių organai tyli.

Jų dvasininkai ne gobšuliai, ne garbėtroškos, neatsideda pramogoms, nesigviešia turtų ir kuo mažiausiai kišasi į pasauliečių reikalus; jie padorūs, ramūs, kuklūs, su uolumu atlieka savo pareigas ir rūpestingi tikėjimo dalykuose; jie tiktai gieda ir aiškina dieviškas tiesas.

Mūsų kunigus peikia ne tiktai pagonyms, bet ir mūsų kaimynai rusai už tai, kad jie geria vyną, kuris yra prabangos dalykas, valgo mėsą ir, geisdami turėti vaikų, neveda žmonių. Juk niekas negali susilaikyti, jei Dievo taip neskirta. Nuo to dalyko susilaiko graikų vienuoliai. Bet kad senovėje kunigai

turėdavo žmonas, matyti iš daugelio Šventojo Rašto vietų (Levit. 21, 3¹⁹, Esd. 9²⁰, Dan. 14²¹, Ezech. 44²², Baruch. 6²³, Luc. 1, 10. 18²⁴, laiškas Titui 1).

Jeigu mūsų kunigai susilaikytų tris dienas prieš pakylėdami Viešpaties kieliką, jie gyventų švenčiau negu dabar, dėdamiesi šventais, o iš tiesų keldami gašlias puotas. Jie visuomet dega gašliu geiduliu arba turi suguloves, t. y., kaip sako Sofonijas, dergia šventenybes. O mes tiems samdiniams pavedame Dievo garbinimo pareigą, nors jie savo ištvirkusiu gyvenimu greičiau rūstina Dievą, negu išmeldžia jo malonę. Pareigas, mūsų jiems pavestas, jie dėl savo apsileidimo užkrauna vikarams, o patys, dykinėdami ir smaguriaudami, gaišina žmonių darbą kaip tranai bičių medų, puotauja ir puošniai taisosi. Dar nesulaukę pilnų metų ir nepažindami savo prigimties, jie lengvapėdiškai rūpinasi gauti bažnytinių vietų ir dar ne vienos, ir paskęsta žemiškuose reikaluose.

Ir nors kitados kunigams draudžiama buvo turėti savo žemės, kaip buvo nustatyta Dievo tautoje, kur jie gaudavo tik dešimtinę, bet mūsų kunigai nesitenkina dešimtinėmis ir aukomis už nuodėmes, pirmisiais vaisiais ir dovanomis, kurias jie gauna iš turtingųjų ir neturtėlių, iš gimusių, vedančių, sergančių, mirstančių ir numirusių, jie dar siekia, pamindami teisę ir sveiką protą, turtingų dvarų ir valdyti daugelį bažnyčių vienu metu, darydami tuo žalą valstybei. Dažnai jie, neturėdami pašaukimo, gyvena kur kitur, ne prie tų bažnyčių, į kurias jie įėjo ne pro duris, kaip savo Viešpats, o įsėlino lyg vagys ir plėšikai. Pačias bažnyčias jie išnuomoja, parduoda pirkliams ir sąvadautojams. Yra daug bažnyčių, kurios niekad nėra mačiusios savo ganytojų, arba klebonų.

Jeigu kas, pradėjęs nuo lenkų karalystės sienų, po visą Lietuvą, Žemaitiją ir Rusiją ieškotų klebonų prie bažnyčių, iš kurių pajamų gali išsimaitinti keli kunigai, tai neatsirastų nė vienos, kur ganytojas gyventų nuolat arba bent dažnai ją lankytų. Todėl avelių tikėjimas netvirtas, meilė Dievui atšalusi, Dievo garbinimas nyksta. Prieš tokius kunigus daugelyje vietų griausmingai skamba pranašų žodžiai. Bet aš, tiek daug žmonių supykinęs, nebeoriu sukelti prieš save kunigų, kuriems mes turime būti paklusnūs ir savo nuodėmes išpažinti. Tegu pakaks ir to, ką nurodžiau. Jei mes visa tai atitaisysime, tai gyvensime laimingesni jūsų karališkosios didybės, o pirmiausia visagalio Dievo garbei.

Mykolo Lietuvio fragmentų galas

Iš lotynų kalbos vertė Ignas Jonynas

Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 23–70.

¹⁹ Kunigų knyga. (Red.)

²⁰ Ezros knyga. (Red.)

²¹ Danieliaus knyga. (Red.)

²² Ezechielio knyga. (Red.)

²³ Barucho knyga. (Red.)

²⁴ Evangelija pagal Luką. (Red.)